

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ(UNEC)
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

MƏMMƏDOVA ÇİNARƏ ELXAN QIZININ

MÜƏSSİSƏLƏRİN İQTİSADI İNKİŞAFINDA İNFORMASIYA
TƏMİNATI METODİKASININ İŞLƏNMƏSİ
mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060509 – Komputer elmləri
İxtisaslaşma: İqtisadi informasiya sistemləri

Elmi rəhbər:
f.r.e.n.. dos.A.İ.Məmmədova

Magistr proqramının rəhbəri:
akad.Ə.M.Abbasov

Kafedra müdiri: *akad.Ə.M.Abbasov*

BAKİ – 2020

MÜƏSSİSƏLƏRİN İQTİSADI İNKİŞAFINDA İNFORMASIYA TƏMİNATI METODİKASININ İŞLƏNMƏSİ.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL 1. MÜƏSSİSƏNİN İQTİSADI İNKİŞAFI, MƏQSƏDLƏRİ, MÜHİTİ VƏ TƏSİR AMİLLƏRİ.....	6
1.1 FİRMANIN ƏSAS MAHİYYƏTİ, BAZAR İQTİSADI SİSTEMİNDƏ ONUN YERİ VƏ ROLU.....	6
1.2. MÜƏSSİSƏNİN MƏQSƏD VƏ HƏDƏFLƏRİ	15
1.3 MÜƏSSİSƏNİN İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR	21
FƏSİL 2. MÜƏSSİSƏNİN İNFORMASIYA TƏMİNATI ÜSULLARININ TƏHLİLİ.....	30
2.1. MÜƏSSİSƏNİN İNFORMASIYA TƏMİNATININ MAHİYYƏTİ, ÖNƏMİ VƏ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ	30
2.2. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ İNFORMASIYANIN TOPLANMASI, EMALI, SAXLANILMASI VƏ QORUNMASI YOLLARI.....	38
2.3. İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ İŞ PROSESLƏRİNİN QURULMASININ İNKİŞAFINA VƏ MÜƏSSİSƏNİN TƏŞKİLATI QURULUŞUNA TƏSİRİ.....	45
FƏSİL 3. STRATEJİ İDARƏETMƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNFORMASIYA TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	54
3.1. STRATEJİ İNFORMASIYA İDARƏETMƏ SİSTEMİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	54
3.2. MÜƏSSİSƏLƏRİN İNFORMASIYA TƏMİNATININ YAXŞILAŞDIRILMASI METODLARI	59
NƏTİCƏ	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	68
Резюме.....	72
Summary.....	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatının dinamik inkişafı şəraitində faydalı idarəetmə qərarlarının reallaşdırılması üçün müəssisənin mövcud iqtisadi vəziyyətinin obyektiv şəkildə əks etdirən müvafiq informasiya təminatı sistemi lazımdır. Bu mövzu bu gün ən aktual mövzulardan biri olaraq qalır, çünki yaxşı informasiya təminatı yalnız şirkətin uğur və rəqabət qabiliyyətinin açarı deyil, bəzən şiddətli rəqabət qarşısında fəaliyyət göstərməyə davam etmək üçün bir vasitə rolunu oynayır.

Müəssisənin informasiya təminatı informasiyanın müəssisənin idarəetmə sistemləri və bütövlükdə idarəetmə prosesi ilə əlaqəsidir. Bu, yalnız idarəetmə funksiyalarını əhatə edən deyil, həmçinin fərdi funksional idarəetmə fəaliyyətləri, məsələn, proqnozlaşdırma və planlaşdırma, uçot və təhlil kimi qiymətləndirilə bilər. Müasir dövrdə informasiya təminatı idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün zəruri məlumatların toplanması və işlənməsindən ibarət mühüm bir sahəyə çevrilmişdir. Şirkətin mövqeyi və fəaliyyəti haqqında məlumatların ən yüksək idarəetmə səviyyəsinə ötürülməsi və şirkətin qarşılıqlı əlaqədə olan bütün bölmələri arasında qarşılıqlı məlumat mübadiləsi müasir elektron kompüter texnologiyaları və digər texniki rabitə vasitələri əsasında həyata keçirilir.

İnformasiya təminatı fərdlərə, müəssisələrə və təşkilatlara məlumatdan istifadə etməkdə kömək edən bütün rəqəmsal texnologiyaları əhatə edir. İnformasiya texnologiyaları işi daha səmərəli, effektiv yerinə yetirməyə və müştərilərin tələblərinə operativ cavab verməyə imkan verir. İnformasiya təminatı dizayn, istehsal, elmi-tədqiqat işləri, bölgü, satış və müştəri rəyləri də daxil olmaqla hər növ biznes fəaliyyətlərinə yardım edir iqtisadiyyata potensial effektivlik qazandırır.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Bu tədqiqat işində araşdırma obyekti müəssisələrin informasiya təminatı metodikasıdır. Tədqiqatın müzakirə mövzusu müəssisənin iqtisadi inkişafı, məqsədi, hədəfləri, informasiya təminatı sistemi, müəssisənin informasiya təminatı üsulları və bu üsulların təkmilləşdirilməsidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Aparılan tədqiqatın məqsədi müəssisələrin effektiv fəaliyyəti üçün ən vacib faktorlardan biri olan informasiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilmə yollarıdır. Bu məqsədlə əlaqədar aşağıda sadalalanan vəzifələr müəyyən olunmuşdur:

- müəssisənin iqtisadi inkişafı, məqsədləri, mühiti və təsir amillərini müəyyənləşdirmək;
- müəssisənin informasiya təminatı üsullarının təhlilini aparmaq;
- strateji idarəetmə müəssisələrində informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi üsullarını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatın metodologiyasını aparıcı nəzəri-metodoloji üsullar, o cümlədən məntiqi və sistemli yanaşmalar təşkil edir. Dissertasiya işində müqayisə, təhlil, elmi abstraksiya, qruplaşdırma və s. metodları istifadə edimişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işimin informasiya bazasını müəssisənin iqtisadiyyatı sahəsində aparıcı yerli və xarici müəlliflərin kitabları, həmçinin informasiya texnologiyalar üzrə dünyada aparıcı elmi işlərin müəllifləri olan Bensghir, Laudon K., Earl M., Caldeira M., Ward və s.-nin əsərləri təşkil edir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatda işində təqdim olunmuş metodika müasir şəraitdə müəssisələrdə düzgün informasiya sistemi yaradır. Bu elmi işin elmi-praktiki əhəmiyyəti informasiya təminatı sistemində aşağıdakı təkmilləşdirilmə istiqamətlərinin təqdim olunmasıdır:

- informasiya texnologiyalarının müəssisənin iş proseslərinə və təşkilati quruluşuna təsirinin qiymətləndirilməsi
- müəssisələrdə informasiyanın toplanması, emalı, saxlanması və qorunması yollarının müəyyənləşdirilməsi
- strateji idarəetmə müəssisələrində informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Tədqiqat üç fəsildən ibarətdir. Birincisi, müəssisənin fəaliyyətinin məqsəd və iqtisadi mühitini araşdırır. İkinci fəsildə müəssisənin informasiya təminatı üsullarının təhlil olunur. Üçüncü fəsil strateji idarəetmə müəssisələrində informasiya təminatının təkmilləşdirilməsinə həsr olunmuşdur.

FƏSİL 1. MÜƏSSİSƏNİN İQTİSADI İNKİŞAFI, MƏQSƏDLƏRİ, MÜHİTİ VƏ TƏSİR AMİLLƏRİ

1.1 FİRMANIN ƏSAS MAHİYYƏTİ, BAZAR İQTİSADI SİSTEMİNDƏ ONUN YERİ VƏ ROLU

Hal hazırda müəssisələr bazar iqtisadiyyatının bir elementidir, iqtisadi və hüquqi müstəqilliyi olan bir təsərrüfat subyektidir. Firmalar ölkənin iqtisadi artımında və inkişafında çox vacib rol oynayır. Mövcud iqtisadi artım tendensiyaları biznesin böyüməsinə və bütün səhmdarların dəstəyinə əsaslanır. İqtisadiyyatın aparıcı qüvvəsi və iqtisadi artımın ən vacib komponentlərdən biri olan müəssisələr bütün idarəetmə quruluşunun qurulduğu təməldir.

Sahibkar məhsul istehsalına yönəltmək üçün müxtəlif istehsal amillərini torpaq, əmək, maşın və s. bir yerə toplayır və səmərəli idarə edilməsini həyata keçirir[6.,s.105]. Məhsul sonda müxtəlif agentliklər vasitəsilə istehlakçılara çatır. İş fəaliyyəti müxtəlif funksiyalara bölünür, bu funksiyalar müxtəlif şəxslərə həvalə olunur. Müxtəlif fərdi fəaliyyətlər müəssisənin ortaq iş məqsədlərinə çatmasına səbəb olmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələr müxtəlifdir. Malların istehsalı, satışı və geniş çeşidli : maliyyə, vasitəçi, məlumat, məsləhət, tədqiqat və s.həyata keçirirlər.

Sahibkarlıq fəaliyyət sahələrində onlar sənaye, aqrosənaye, kənd təsərrüfatı,nəqliyyat,telekommunikasiya,vasitəçi, müəssisə, reklam, mühəndislik, hüquqi və s.

Firma, təşkilat prosesi vasitəsilə biznes qazanmaq,müxtəlif funksiyaları yerinə yetirmək üçün personaldan tələb olunan vəzifə və məsuliyyətlərin struktur çərçivəsidir. Rəhbərlik əvvəlcədən təyin olunmuş vəziyyəti almaq üçün müxtəlif iş fəaliyyətlərini birləşdirməyə çalışır.

Laudona görə firma fərdlərin və yaxud qrupların icrası üçün lazımi olan imkanları ilə işlərini birləşdirən bir prosesdir ki, yerinə yetirilən vəzifələr mövcud səylərin səmərəli, sistemli, müsbət və əlaqələndirilmiş tətbiqi üçün ən

yaxşı kanalları təmin edir [23.,s.368]. Müəssisə müxtəlif şəxslərin vəzifələrini bölüşdürərək mənbələrdən səmərəli istifadəyə kömək edir.

Bogatinə görə geniş mənada müəssisə biznes fəaliyyətində mövcud olan müxtəlif faktorlar arasında əlaqəni ifadə edir [6.,s.105]. Müəssisənin işinə ilk növbədə, firma daxilindəki işçilərin vəzifələri, avadanlıqların istifadəsi və qruplaşdırılması və maddi nəzarət kimi daxili münasibətlər aiddir.

Müəssisə, idarəetmə formasından asılı olmayaraq, iqtisadiyyatın əsas aparıcı qüvvəsidir. Makroiqtisadiyyat baxımından müəssisə aşağıdakılar üçün əsas kimi çıxış edir:

- ümumi daxili məhsulun artması;
- milli məhsulun, ümumilikdə milli gəlirin artması;
- dövlətin mövcudluğu və funksiyalarının yerinə yetirilməsi, çünki dövlət büdcəsinin böyük hissəsi müəssisədən vergilər hesabına formalaşır;
- ölkənin iqtisadi, siyasi müstəqilliyini, müdafiə qabiliyyətini təmin etməsi;
- elmin, təhsilin, tibbin, mədəniyyətin inkişafı;
- elmi və texnoloji tərəqqinin sürətlənməsi;
- insanların yaşayışının düzəldilməsi.

Ancaq səmərəli işlədikləri təqdirdə bu rolu müvəffəqiyyətlə yerinə yetirə bilirlər.

Müəssisələr aşağıda verilmiş xüsusiyyətlərə malikdir [30]:

-Bir firma, adətən ortaqlıq şəklində qurulan, hüquqi və ya mühasibat xidmətləri kimi peşəkar xidmətlər göstərən qazancılı bir işdir;

-Firma nəzəriyyəsi firmaların mənfəətini artırmaq üçün mövcud olduğunu təsdiqləyir;

-Şirkət firma ilə müqayisədə mənfəət üçün mal və ya xidmətlər satan və bütün biznes strukturlarını və ticarətlərini özündə cəmləşdirən bir işdir.

-Biznes müəssisəsinin hamısı eyni VÖEN altında mülkiyyətə və hesabatlara sahib olan xeyli məkana malikdir.

Bütün müəssisələr kommersiya və qeyri-kommerssiya firmalarına bölünür. Kommersiya təşkilatı əsas məqsədi kimi mənfəət əldə etməyə çalışan hüquqi şəxsdir. Kommersiya təşkilatı olan hüquqi şəxslər iş ortaqlığı əsasında şirkətlər, holding, dövlət və bələdiyyə müəssisələri şəklində yarada bilər.

Digər növ isə onun əksidir. Bunlar müəssisənin rəhbəri, xeyriyyə və digər fondların sahibi tərəfindən, həmçinin qanunla müəyyən edilən formalarda maliyyələşdirilən istehlakçı, sosial və ya dini təşkilatlardır.

Müasir iş sistemi çox çətindir. Rəqabət qabiliyyətli iş dünyasında qalmaq üçün firmanın bütün struktur vahidləri səmərəli şəkildə çalışmalıdır. Müxtəlif işləri onlar üçün uyğun olan insanlar yerinə yetirir. Əvvəla müxtəlif fəaliyyətlər fərqli funksiyalara qruplaşdırılmalıdır[3.,s.7]. Bölmələrin səmərəli işlənməsi üçün müxtəlif fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsi üçün bütün səylər göstərməlidir ki, istehsal dəyəri aşağı düşsün və firmanın gəlirliyi artırılsın.

Firma bir və daha çox müəssisəyə sahib olan, gəlir qazanmaq məqsədilə məhsul istehsalı və ya xidmətlər göstərilməsi üçün iqtisadi mənbələrdən istifadə edən bir təşkilatdır. Firma bütün işlərin məqsəd və ya vəzifələrə çatmasını asanlaşdırmaq üçün idarə olunan komponentlərə bölündüyü bir sxemin hazırlanması ilə əlaqəlidir. Beləliklə, bir təşkilat iqtisadi subyektlərin birlikdə işləməsinə imkan verən quruluş və ya mexanizmdir. Statik mənada bir müəssisə - ortaq bir fikir üçün birlikdə işləyən müəyyən sayda şəxs tərəfindən idarə edilən quruluş və ya mexanizmdir.

Sahibkarlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisə sektoru yaradırlar. Bu sektorun əsasını olan müəssisələr kommersiya fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün iqtisadi qaynaqları birləşdirən müxtəlif mülkiyyət formalarının müstəqil təsərrüfat vahidləridir[8.,s.35]. Kommersiya fəaliyyəti dedikdə müəssisəyə kommersiya mənfəətini - yəni gəlir gətirməli olan, üçüncü tərəflərə məhsul istehsalı nəzərdə tutulur.

Şirkətin axırıncı məqsədi, ilk olaraq gəliri artırmaqla bazardakı yerini möhkəmləndirməkdir[1.,s.39]. Pul gəlirlərini artırmaq məqsədi, şübhəsiz ki,

mükəmməl rəqabət şəraitində, bazarda kifayət qədər firma olduqda və yenilərinin yaranmasına heç bir maneə olmadıqda həlledicidir.

Qeyri-təkmil rəqabət şəraitində qazancın artırılması, əlavə gəlirin (satışın) maksimum dərəcədə artırılması, ümumi gəlirin artım tempini artırmaq; yeni bir bazara girmək, mövcud bazar payının qorunması və ya artırılması kimi şirkətin hədəfləri ilə tamamlanır, dəqiqləşdirilir, məhdudlaşdırılır və ya bəzən əvəz olunur.

Bazara keçid idarəetmə formalarında, sahibkarlaq, istehsalat təşkilatçıları və işçilər arasında münasibətlərdə əsaslı dəyişikliklərə səbəb olur. Şirkət işçiləri işlə təmin edir və onlara əmək haqqı ödəyir. Vergi ödəməklə dövlət proqramlarının icrasında və ölkə iqtisadiyyatının inkişafında iştirakını təmin edir. Bu o deməkdir ki, bazar münasibətləri şəraitində bir müəssisə özünü təşkil edən və özü istehsal edən sosial-istehsal orqanizmi və sərbəst istehsal, iqtisadi və sosial qərarların mərkəzidir.

Aydındırki müəssisələr ayrıca iqtisadi quruluşlardır. Onların xüsusiyyəti ictimai istehsalın əmtəə xarakteri ilə müəyyən edilir.

Müəssisənin müstəqil şəkildə fəaliyyət xarakterini seçmək olar[2.,s.78]:

- ° istehsal fəaliyyətlərində;
- ° istehsal məhsulun paylanması.

Yuxarıda göstərilənlərdən göründüyü kimi müəssisələr iqtisadiyyatın əsas ünsürüdür. Müəssisələrin səmərəli işi ölkə iqtisadiyyatının uğurlu inkişafı üçün vacib şərtidir.

İqtisadi mənada müxtəlif növ iqtisadi məhsulun yaradılması prosesi istehsal prosesi adlanır. O təbiət ilə fərdin əlaqəsinin, daha dəqiq desək, fərdlərin var olması məqsədilə lazımi maddi şərait yaratmaq üçün təbii ehtiyatları aktiv şəkildə dəyişdirmə prosesini xarakterizə edir. Həmçinin istehsal son məhsul üçün istehsal amillərinin strukturlaşdırılmış birləşməsidir.

Müəssisələrin yaranmasını və inkişafını izah etmək üçün bəzi yanaşmalar mövcuddur.

Birincisi, müəssisə təşkilatı və iqtisadi bir sistemdir, onun köməyiylə mallar və xidmət yaratmaq üçün istehsal prosesləri həyata keçirilir.

İkincisi, sosial-iqtisadi baxımdan bir müəssisə ümumi fəaliyyət motivləri ilə birləşdirilmiş insanların bir toplumudur.

Üçüncüsü, müəssisə qarşılıqlı faydalı müqavilələrin məcmusudur. Sonuncu tərif maraqlıdır, çünki şirkət insanlar, maşınlar və texnologiyaların birliyi kimi deyil, biznes əməliyyatları - əməliyyatlara əsaslanan bazar münasibətlərinin həyata keçirilməsi mexanizmi şəklində göstərilir.

Müasir firmalar yalnız maddi istehsal deyil, həmçinin qeyri-maddi sahə - mal və xidmətlərin istehsalını (yeni elmi kəşflər, texniki ixtiralar, xalq təhsili, mədəniyyət, incəsənət, səhiyyə, istehlak xidmətləri, idarəetmə, maliyyələşdirmə və borc vermək, idman və s. digər) həyata keçirir. Qeyri-maddi istehsalın və xidmət sahəsinin inkişafı böyük ölçüdə maddi mal istehsalından - onun texniki avadanlıqlarından və istehsalın həcmindən asılıdır[12.,s.207].

Şirkətin öz adı, marka adı, müstəqil balans, bank hesabı var. Tez-tez iş praktikasında "şirkət" anlayışı istifadə olunur. Bir qayda olaraq, firma bir və ya bir neçə qarışıq müəssisələrin birliyi.

Müəssisənin həyat dövrünün tipik bir modeli dörd mərhələdən ibarət olur və onların hər biri satışın, mənfəətin müəyyən nisbəti ilə xarakterizə olunur[28].

Birinci mərhələ müəyyən ilkin investisiyaların qoyulduğu bir müəssisənin yaradılması və qurulmasının real prosesini xarakterizə edir. Bu mərhələdəki hədəf satışa başlanğıc səviyyəsini təmin etməklə bazara daxil olmaqdır.

Həyat dövrünün ikinci mərhələsində şirkət satış artım templərini artıraraq aktiv bazar genişləndirməsi həyata keçirir. Hədəf təyinatı istehsal gücünün genişləndirilməsi, yeni bazarların ələ keçirilməsidir.

Üçüncü mərhələdə diqqət mərkəzində ümumi gəlirin artırılması, mənfəətin artmasıdır. Hədəf - bazar payını qorumaq uğrunda mübarizədir.

İstehsal gücünün artması maya dəyərinin azalması ilə müqayisədə arxa plana keçir.

Dördüncü mərhələdə satış həcmində azalma və bununla zərərə işləməsinə qədər mənfəət azalır. Bu mərhələdə müəssisənin yeganə məqsədi ya zərərləri minimuma endirməklə müəyyən bir müddətdə fəaliyyətini davam etdirmək, ya da bazardakı resurs bazasını istifadə etməklə yeni bazar genişləndirməsi ilə bazarda sağ qalmaqdır (həyat qabiliyyətini qoruyub saxlamaq).

Şirkət daxilində, iyerarxik əsasda qurulmuş kompleks idarəetmə işləri aparılır. İdarəetmə prosesində müəyyən tapşırıq və funksiyaların təbəçiliyi və tarazlığı müşahidə olunur ki, bu da istehsal prosesinin iştirakçıları tərəfindən müəyyən qaydalara (məhdudiyyətlərə) ciddi riayət edilməsini nəzərdə tutur, yəni. şirkətin əlamətlərindən biri olan inzibati funksiyaların icrası.

Burada bir şirkətin başqa bir tərifini vermək məqsəduyğundur - kollektiv xarakterli bir iqtisadi fəaliyyət vahidi, fəaliyyətinin bütün sahələrini təmin edən müqavilələr bağlamaq üçün bütün hüquqları vardır. Bu tərif yuxarıda göstərilənləri tamamlayır.

Müəssisələrin 2 cür təsnifatı mövcuddur kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinə görə. Birinci kəmiyyət parametrləri işçilərin sayı və kapitalın illik dövriyyəsi hesab olunur. İşçi sayının meyarına uyğun olaraq [12.,s.207]:

- balaca müəssisələr və ya biznes (100 nəfərə qədər);
- orta müəssisələr və ya orta sahibkarlıq subyektləri (500 nəfərədək);
- böyük müəssisələr və ya nəhəng biznes (500 nəfərdən çox).

Müəssisələrin təsnifatının keyfiyyət parametrləri arasında aşağıdakılar vardır:

- əmlak növü (fərdi və ya dövlət);
- fəaliyyətin xarakteri və məzmunu;
- məhsul çeşidi;
- rəqabətin aparılmasının yol və üsulları;

- müxtəlif birliklərə və təşkilatlara qoşulma yolu;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilati və hüquqi formaları.

Zərərlərin minimuma endirilməsi müəssisənin məqsədlərindən biri kimi qazancın maksimum artırılmasının əks tərəfidir. Bu iki anlayış qarşılıqlı əlaqəlidir. Bununla birlikdə, yüksək mənfəətə yönəlmiş şirkət qısa müddət ərzində fəaliyyətinin az uğurlu dövrlərini yaşayır. Onların baş verməsi sahibkarlıq fəaliyyətilə əlaqəli və ya əlaqəli olmayan səbəblərdən olar, müəssisə qısamüddətli dövrdə maliyyə itkiləri ilə üzləşə bilər. Sahibkarlıq riski, əslində, proqnozlaşdırılan dəyərlə müqayisədə mənfəət çatışmazlığı və itkilərin baş verməsini özündə ehtiva edən maliyyə itkisinə məruz qalma ehtimalı kimi müəyyən edilir.

Şirkətin texnoloji konsepsiyası, şirkətin əsas komponenti olaraq istehsal funksiyasını (yəni, məhsul istehsalı) nəzərdən keçirir. Belə bir konsepsiya çərçivəsində şirkət girişində istehsal xərcləri və çıxışında məhsul olan "qara qutu" adlanır. Şirkətin bütün daxili tərkibi iqtisadi təhlil predmeti ilə əlaqəli olmayan bir texnoloji proseslə eyniləşdirilir. Texnologiyanın vəziyyəti, firmanın daha böyük və ya daha kiçik ölçüsünü - yəni onun daxilində həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyətin həcmi diktə edən bir amil olaraq, verilmiş bir şey olaraq nəzərə alınır. Bütün diqqət içəridə deyil, qara qutunun həddlərində baş verənlərə yönəldilib.

Texnoloji yanaşma, şirkətin böyük və ya daha kiçik ölçülərinin əvvəllər tanıdığımız miqyas iqtisadiyyatı anlayışı ilə əlaqələndirir. Miqyas iqtisadiyyatının mənbələri fərqli olur. İstehsalın genişlənməsi ixtisaslaşmanı dərinləşdirərək daha güclü və səmərəli avadanlıqlardan yararlanmağa qoyur. Miqyas iqtisadiyyatı məhsul vahidinə orta xərcləri azaldır [32].

Lakin, adətən miqyas iqtisadiyyatı qaçılmaz məhdudiyyətlərlə qarşılaşa bilər. İstehsalın genişlənməsi müəyyən bir nöqtədə orta xərcləri azaltmağa yox, artırmağa başlayır. Daha güclü avadanlıqların istifadəsi və ixtisaslaşmanın dərinləşməsi ilə əlaqəli faydalar tükənir, menecerlər artan yüklərin öhdəsindən

gələ bilmirlər və s. Beləliklə, uzunmüddətli orta xərclərinin niyə standart U formalı əyri olması aydın olur. Xatırladaq ki, uzunmüddətli orta xərclər maksimum qənaət mənfəi ilə əvəz olunduğu nöqtədə minimuma çatacaqdır.

Müxtəlif sahələrdə müəssisələrin optimal ölçüsü və onların sayı uzunmüddətli orta xərclərin əyrilərinin forma və yerlərindən asılı olacaqdır. Müəssisə miqyas iqtisadiyyatından tam istifadə etməklə optimal qiymətə nail olur. Lazımi sayda müəssisələrin sayı bazarın tələb həcmi verilmiş sənaye üçün müəssisənin optimal ölçüsünə bölməklə müəyyən edilir.

Həmçinin texnoloji baxımdan firma və müəssisə termini sinonim kimi istifadə olunur. Buna baxmayaraq bir neçə müəssisə bir firma ilə ifadə olunur.[3.,s.8].

Firmanın müqavilə konsepsiyası. Bu yanaşmanın əsas hissəsi əməliyyat xərcləri anlayışıdır. Bir şirkət yalnız bir istehsal funksiyası kimi deyil, müxtəlif agentlərə məxsus qaynaqlar toplusu olaraq qəbul edilir. Onun iştirakçılarına səhmdarlar, kreditorlar, tədarükçülər, menecerlər, işçilər, istehlakçılar və s. Daxil olur. Belə anlamda şirkət qarşılıqlı müqavilələr şəbəkəsidir. Şirkətin müqavilə konsepsiyası şirkəti əlaqəli müqavilələrin məcmusu kimi təmsil edir.

Əslində müqavilə iki tərəf arasında qarşılıqlı öhdəliklər və hüquqlar barədə qanuni bir razılaşmadır. Şəbəkənin nüvəsi (mərkəzi) ən vacib resursların sahibləri arasında uzunmüddətli müqavilə münasibətləri ilə formalaşır. Buna görə daha doğrusu, bir şirkət onun tərkib hissələrini birləşdirən xüsusi uzunmüddətli müqavilə kimi müəyyən edilə bilər.

Texnoloji konsepsiya kimi, bu yanaşmada da şirkətin mövcudluğu miqyas iqtisadiyyatından irəli gəlir [32]. Əməliyyat xərcləri bir sövdələşmənin və ya müqavilənin bağlanması xərcləridir. İstehsal amilləri uzunmüddətli müqavilə münasibətləri qurmaqla birləşdiriləcək, nəticədə onların qarşılıqlı əlaqəsi daha az əməliyyat xərcləri ilə həyata keçirilməyə başlayacaqdır.

Sövdələşmə nə qədər ümumi, qısamüddətli, müəyyən və nəzarət edilən olarsa, bunun ümumiyyətlə qanuniləşdirilməsinə ehtiyac olmayacaqdır və ya sadə

bir müqavilə bağlamaqla məhdudlaşacaqdır. Əksinə, sövdələşmənin nə qədər xüsusi, təkrarlanan, qeyri-müəyyən və çətin olması, bütün hallar üçün qarşılıqlı öhdəliklərin ətraflı siyahısı ilə uzunmüddətli müqavilə münasibətləri qurmaq üçün stimül bir o qədər güclü olacaqdır. Sövdələşmə müəyyən bir resursun istifadəsi ilə əlaqəli olduqda, bu cür münasibətlərə ehtiyac xüsusilə böyükdür. Xüsusi və ümumi resurslar anlayışlarını ayıraq. Dəyəri vaxtı və məkanının xüsusi şərtlərindən asılı olmayan resurs ümumi hesab olunur. Onun xidmətləri hər yerdə eyni dərəcədə ödənilir. Resurs, dəyəri müəyyən bir zonada, hər hansı bir şirkətin daxilində və ya bu tərəfdaşla əməkdaşlıqda digər yerdən (müəyyən bir şirkət üçün sifariş vermək üçün hazırlanmış unikal avadanlıq) daha yüksək olduqda, xüsusi resurs hesab olunur.

Şirkətin strateji konsepsiyası. Strateji analiz alətləri çoxdur. Bundan əlavə, bir strategiya hazırlamaq üçün həm xarici mühit (bazarlar, rəqiblər, təchizatçılar və s.), həm də şirkət (məhsullar, şirkətin iş prosesləri, menecment, ehtiyatlar və s.)barəsində geniş bilik lazım olur. Təəssüf ki, bu gün şirkətə effektiv strategiya hazırlamaq üçün lazımi keyfiyyətdə və miqdarda məlumat almağa zəmanət verən universal metodlar mövcud deyil. Anlamaq lazımdır ki, analiz özü son məqsəd deyil - son nəticəsi qərarların layihələri, bu halda isə strateji plandır. Buna görə şirkət rəhbərliyi aşağıdakıları etməlidir: əvvəlcə bir neçə strateji analiz üsullarını seçir, tətbiq etməyə başlayır və bunu mütəmadi olaraq edir [35]. Təhlil apardıqdan və bir strategiya hazırlamaq üçün məlumat hazırladıqdan sonra şirkət idarəetmənin ikinci əsas vəzifəsi - strategiya tərtib etməklə qarşılaşır.

Şəkil 1. Strateji planın hazırlanmasının əsas mərhələləri.



Mənbə: Harvard Biznes Məktəbinin rəsmi saytı (www.hbs.edu)

Strateji plan hazırlamaq üçün əsas baza modeli Harvard Biznes Məktəbinin modeli hesab olunur. Bu model amerikalı tədqiqatçılar tərəfindən uzun bir müddət hazırlanmışdır. Burada strategiya kimi bir prosesin formalaşdırılması ilə birlikdə onun dizaynını təmin edən bir neçə əsas postulatlar da öz əksini tapır.

1.2.MÜƏSSISƏNİN MƏQSƏD VƏ HƏDƏFLƏRİ

Müəssisə, sosial ehtiyacları ödəmək və qazanc eləcə də məhsul istehsal etmək, iş görmək və xidmət etmək üçün tətbiq olunan qanuna uyğun şəkildə yaradılmış özünü idarə edən qurumdur[3.,s.7]. Fəaliyyəti üçün şirkət xüsusi dövlət orqanlarında qeydiyyatdan keçir və hüquqi şəxs statusunu əldə edir.

Məqsəd fərdi, komanda, təşkilat vahidi və ya bütöv bir təşkilatın, öz sahibkarlığının və ya digər fəaliyyətinin müəyyən sahələrində nail olmaq istədiyi hədəfi təsvir etmək üçün istifadə olunan bir termindir. Məqsədlər planlaşdırma, xüsusən strateji menecmentdə, eyni zamanda əməliyyatların idarə edilməsində istifadə olunur.

Bazar şəraitində fəaliyyət göstərən istənilən müəssisənin məqsədi maliyyə sabitliyini təmin etməkdir. Buraya yalnız mənfəətin əldə edilməsi deyil, həm də davamlı əldə edilməsi daxildir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədinin həyata keçirilməsinin kəmiyyət ölçüsü ən böyük qazanc kütləsinə və ya ən yüksək dərəcədə gəlirlilik səviyyəsinə çatmaqdır. Maksimum mənfəətin maksimum gəlirlilik səviyyəsinə uyğun olduğu zaman müəssisənin mövqeyi ideal hesab olunur.

Bu məqsədə çatılması aşağıdakı hallarda təmin edilir:

- 1) yüksək keyfiyyətli məhsulların buraxılması, tələbata uyğun olaraq daim yenilənməsi;
- 2) mövcud mənbələrin bir-birilərini əvəzləməsi nəzərə alınmaqla səmərəli istifadəsi;
- 3) bazarda müəssisə davranışının strategiyası və taktikasının işlənməsi;
- 4) istehsalda, əməyin təşkili və idarəedilməsində yeni və inkişaf etmiş hər şeyin davamlı inkişafı;
- 5) kadrların ixtisas səviyyəsinin artırılması, işçilərin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, işçi qüvvəsində əlverişli sosial-psixoloji mühitin yaradılması;
- 6) müəssisə məhsullarının rəqabət qabiliyyətini, müəssisənin imicini artırmaq;
- 7) çevik qiymət siyasətinin aparılması və digər funksiyalar.

Müəssisənin hədəfləri qısa və uzun müddətdə dəyişə bilər. Məsələn, qısa bir məsafədə bir müəssisənin məqsədi bazarı fəth etməkdir. Belə vəziyyətdə, bazar fəth edildikdə və itirilənlərin hamısı sonradan alındıqda gəlir qazanmaq gələcək üçün təxirə salınır.

Öz fəaliyyəti zamanı müəssisədə bir neçə qərarlar qəbul olunur:

- hansı məhsul istehsal edilməli və satılmalıdır;
- bu məhsulla hansı bazarlara girmək lazımdır və bazar mövqeyini necə gücləndirmək olar;
- optimal istehsal texnologiyasını necə seçməli;
- hansı materialları yığmaq və onlardan necə istifadə etməli;
- mövcud modelləri və maliyyə mənbələrini necə ayırmalı;
- istehsal olunan məhsulun texniki xüsusiyyətləri, keyfiyyəti, istehsal səmərəliliyi ilə əlaqədar şirkətin fəaliyyətinin hansı göstəricilərinə üstünlük verməli.

Müəssisənin əsas məqsədləri aşağıdakılar ola bilər [12.,s.207]:

- məhsulu üçün hər hansı bir bazarın böyük bir hissəsini zəbt etmək və ya böyük paya sahib olmaq;
- məhsulunuzun daha yüksək keyfiyyətinə nail olmaq;
- texnologiya sahəsində sənayedə lider mövqe tutmaq;
- əməliyyatlarının gəlirliliyini artırmaq;
- ən yüksək məşğulluq səviyyəsinə çatmaq.

Müəssisənin məqsədlərinin xarakteri bütövlükdə iqtisadiyyatın vəziyyəti, fəaliyyətinin əlaqəli olduğu müəyyən bir sənayenin inkişaf meylləri və rəqabətin xarakteri, həmçinin müəssisənin özünün həyat dövrünün mərhələsindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Amma bütün müəssisələrin son məqsədi mənfəətin maksimumlaşdırılmasıdır.

Fəaliyyət nəticəsində müəyyən bir müəssisənin biznes siyasəti üç mərhələni əhatə edir[36]:

- şirkətin fəaliyyəti nəticəsində əldə etmək istədiyi dəqiq kəmiyyət göstəricilərinin vaxtında yaradılması;
- məqsədə çatmaq üçün şirkətin reallaşdırdığı vacib istiqamətlər və hərəkətləri müəyyənləşdirmək.Bu halda iki vacib amil nəzərdə tutulur:

1) xarici amillərin fəaliyyət müddətində müəssisəyə necə və nə dərəcədə təsir göstərməsi;

2) müəssisənin zəif tərəfləri və daxili imkanları.

-müəssisənin strukturuna uyğun (uzunmüddətli planlaşdırma) çevik bir sistemin yaradılması. Missiya şirkətin ümumi məqsədidir. Şirkətin üzvlərinin nəyəyə bağlı istəklərinin ortaq olmasına səbəb olan ümumi bir məqsəd missiyadır. Missiya şirkət nə üçün bunu edir sualının cavabıdır. Missiyaya əsasən müəssisənin uzunmüddətli hədəfləri və ya planlaşdırma dövründən kənarda əldə etməyi gözlədiyi keyfiyyət nəticələrini ifadə edir.

Firmaların vəzifələri aşağıdakılardır[2.,s.79]:

- sahibinin gəlir əldə etməsi (sahiblər arasında dövlət, səhmdarlar, fərdi şəxslər);
- müqavilələrə və bazar tələblərinə uyğun olaraq istehlakçıları məhsullar ilə təmin edilməsi;
- işçilərinin əmək haqqı, normal iş şəraiti və peşəkar inkişaf imkanları ilə təmin edilməsi;
- yaxınlıqda yaşayan əhali üçün iş yerlərinin yaradılması;
- ətraf mühitin qorunması;
- işində uğursuzluqların qarşısının alınması (tədarükün pozulması, qüsurlu məhsulların istehsalı, istehsal həcmi kəskin azaldılması və gəlirliyin azalması).

Müəssisənin ən vacib vəzifəsi bütün hallarda istehsal edilən məhsulların istehlakçılara satılması yolu ilə qazanc əldə etməkdən ibarətdir[1.,s.40].

Şirkət öz məqsədlərinə nail olmaq üçün bir sıra tələblər irəli sürür:

- məqsədlər nail olunan və həqiqi ;
- aydın və birmənalı ;
- hədəfin əldə olunmasının son tarixi olmalıdır;
- düzgün istiqamətdə hərəkəti stimullaşdırmalıdır;
- formalaşdırılmalı və rəsmiləşdirilməlidir;

- müəssisənin və firmanın fərdi və qrup məqsədlərinə uyğun ;
- müəyyən bir təsirə yönəldilmiş və düzəliş üçün uyğun olur.

Müəssisənin daxili mühit amillərinə kadrlar, istehsal vasitələri, informasiya və maliyyə mənbələri aiddir. Onların qarşılıqlı təsirinin nəticəsi hazır məhsuldur (görülən işlər və göstərilən xidmətlər). O istehsal prosesində birbaşa iştirak edən marketinq, idarəetmə, kadr, fəaliyyət prosesinin təşkili, motivasiya elementlərindən, xidmətlərdən, şöbələrdən ibarətdir. Bu elementlərin dəyişməsi şirkətin fəaliyyətini müəyyənləşdirir. Bunlar şirkətin birbaşa təsir etdiyi elementlərdir. [4.,s.51].

Xarici mühit amilləri məhsul istehlakçıları, istehsal komponentlərinin tədarükçüləri, habelə dövlət qurumları və müəssisənin yaxınlığında yaşayan əhalidir. Xarici mühit müəssisənin səmərəliliyini birbaşa müəyyənləşdirir. Buraya təchizatçılar, istehlakçılar, dövlət, rəqiblər, cəmiyyət, təbiət, maliyyə alətləri, maliyyə siyasəti daxildir. O iş mühiti və ümumi mühitdən ibarətdir[2.,s.79].

İş mühiti müəssisənin əlaqədə olduğu birbaşa elementlərdir. Hər bir firma üçün iş mühiti, sənaye mənsubiyyətindən və ümumi iş siyasətindən asılı olaraq dəyişir. Təchizatçılar, istehlakçılar, rəqiblər birbaşa mühiti, yəni iş mühitini formalaşdırır, qalan hər şey sosial, siyasi, iqtisadi və texnoloji amillərdən yaranan dolayı mühitə daxil olur.

Ümumi mühit şirkətin strategiyasını formalaşdırır və onun inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirir.

Spesifik məqsədlər strateji hədəfləri müəyyən edən və ölçülə bilən, real, əldə edilə bilən və təşkilat daxilindəki müəyyən məsul şəxslərə təyin olunan bir qurumun bu cür məqsədlərinə aid termindir [39]. Xüsusi tapşırıqlar qoyularkən və ya xüsusi məhsulların buraxılışı həyata keçirilərkən SMART prinsiplərinə riayət etmək tövsiyə olunur.

Spesifik məqsədlərə SMART məqsədlər də deyilir. SMART sözü aşağıdakı kimi açıqlanır[37]:

S- specific – məqsədlər konkret və spesifik olmalıdır.

M- measurable – məqsədlər ölçülə bilən olmalıdır.

A- achievable – məqsədlər əldə oluna bilən olmalıdır.

R- realistic – məqsədlər müəssisənin gücünə uyğun yəni real olmalıdır.

T- time avialiability – məqsədlər müəyyən vaxta uyğun olmalıdır.

Spesifik məqsədlər strateji hədəflərə uyğundur. Daha konkret məqsədlərdən istifadə ümumiyyətlə bir strateji hədəfə uyğundur.

Xüsusi məqsədlər strateji hədəfləri müəyyən edən və ölçülə bilən, əldə edilə bilən və hesabatlı şəxslərə təyin olunan qurumun məqsədləridir. Təşkilatın strateji hədəflərini aydınlaşdırmaq üçün spesifik məqsədlərdən istifadə olunur. Məqsədlər müəyyənləşdirilir və nailiyyətləri üçün məsul olan xüsusi şəxslərə tapşırılır.

Müəssisənin mühüm hədəflərindən biri də strateji hədəflərdir. Strateji hədəflər təşkilatın və ya şəxsin ən yüksək hədəfləridir. Strateji məqsədlər strateji idarəetmədə istifadə olunur. Düzgün qurulmuş strateji hədəflər yalnız təşkilatın bir iş ölçüsünə yönəlməmişdir, onlar balanslaşdırılmış olaraq qurulmuşdur.

Təşkilatın strateji hədəfləri onun missiyası və formalaşdırılmış baxışla əlaqələndirilir[37]. Strateji məqsədlər konkret hədəflərə də bölünərsə SMART-ın şərtlərinə və prinsiplərinə uyğun gəlməyə bilər.

Təşkilatın strateji hədəflər nələrdir?

Strateji hədəflər konkretləşdirdikləri və nəticələri göstərdikləri vizyonu aydınlaşdırmaq üçün çox vacibdir. Bunlar ümumiyyətlə sahibi və ya üst rəhbərliyi tərəfindən müəyyən edilir, onlara nail olmaq üçün də cavabdehdir. Strateji hədəflər vizyonu konkretləşdirir və idarəçilərə düzgün müəyyənləşdirilmiş konkret hədəfləri ilə birlikdə təşkilatdakı işçiləri idarə etməyə və həvəsləndirməyə kömək edir.

Hədəf üçbucağının növbəti pilləsi təşkilatın vizyonudur. Vizyon gələcək və arzu olunan vəziyyət haqqında bir fikirdir və təşkilatın öz strategiyası ilə əldə etmək istədiyi ideal vəziyyət və görünüşünün sadə təsviridir.

Vizyon strateji idarəetmədə istifadə olunan bir termindir. O arzu olunan gələcək və hədəf vəziyyət haqqında bir fikirdir [39]. Həmçinin həyata keçirilmək üçün strateji hədəflərlə və sonradan spesifik hədəflərlə ifadə olunmalıdır.

Şirkətin vizyonu niyə lazımdır?

Vizyon təşkilatda həvəsləndirici amillərin bir hissəsidir (böyük motivatordur) - bu yerinə yetirilməsi üçün səyləri birləşdirməyə kömək edir.. Əsas odur ki, təşkilatdakı bütün idarəçilər və işçilər vizyon ilə özlərini eyniləşdirirlər. Vizyon qurmaq bütün növ və ölçüdə təşkilatlar üçün önəmlidir. Onsuz təşkilatın etmək istədiyi açıq şəkildə ifadə edilmiş bir istiqamət yoxdur və gələcək motivatorları müəyyənləşdirmək çətindir.

Hədəf üçbucağının sonuncu pilləsi missiyadır. Missiya bir təşkilatın varlığının məna və məqsədinin ifadəsidir. Bu təşkilatın niyə mövcudluğu, nə etmək istədiyi, nəyin edə biləcəyi ilə bağlı açıqlamadır. Hər bir təşkilatın əsas vəzifəsi müştərilərinə ya xidmət göstərmək, ya da məhsulları satmaq və ya məhsulları ilə başqa şəkildə təmin etməkdir.

Missiya təşkilatın niyə mövcud olduğunu, niyə qurulduğunu dərk etməyə kömək edir. Bütün işçilər və menecerlər üçün missiyanı bilmək önəmlidir. Bəzən müştərilərə və ya digər maraqlı tərəflərə missiyanı çatdırmaq yaxşıdır. Missiya ümumilikdə deyil, konkret olaraq formalaşdırılmalıdır. Bunu təşkilatın bütün işçiləri başa düşməlidirlər və ideal olaraq bütün heyət onunla razı olmalıdır.

Ən ümumi səviyyədə, iş təşkilatının missiyası Peter F. Druckerin [13.,s.286] sözləri ilə ifadə edilə bilər:

Biznesin nə olduğunu bilmək istəyiriksə, mövcud olmağın məqsədindən başlamalıyıq. Bu məqsəd biznes xaricində olmalıdır. Təşkilat cəmiyyətin bir orqanı olduğu üçün missiya həqiqətən cəmiyyətlə bağlı olmalıdır. Bir biznesin məqsədinin yalnız bir məqbul tərif var: müştəri yaratmaqdır.

1.3 MÜƏSSISƏNİN İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Müəssisə fəaliyyətinin göstəricilərinin hər biri çox sayda müxtəlif amillərdən asılıdır [9.,s.387]. Hər bir fərdi iqtisadi göstəricinin dəyərinin dəyişməsinə təsir edən amilləri ayrıca nəzərdən keçirsək, müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlili və qiymətləndirilməsinin nəticəsi ən doğru olar. Müxtəlif amillərin iqtisadi göstəricilərə təsirinin təhlili və hesablanması müəssisənin təhlilində vacib cəhətdir. Faktorların tam və dərin təhlili olmadan fəaliyyətin nəticələri barədə ağlabatan bir nəticə çıxarmaq, istehsal ehtiyatlarını müəyyənləşdirmək, həmçinin idarəetmə qərarlarını mübahisə etmək mümkün deyil.

Faktor hər hansı bir prosesin səbəbi, hərəkətverici qüvvəsi, təbiətini və ya fərdi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Faktorlar zəruri məlumat sahələri, yəni bazar araşdırmalarının əsas bölmələri üzrə qruplaşdırılmış xüsusi hadisələr və cərəyanlardır.

Fəaliyyət istiqamətindən asılı olaraq müəssisəyə təsir edən bütün faktorlar iki qrupa birləşdirilə bilər: müsbət - bunlar müəssisənin fəaliyyətinə müsbət təsir göstərən amillərdir və mənfi - mənfi təsir edən amillərdir.

Müəssisənin inkişafına təsir edən amillərin hərtərəfli təsnifatının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisənin saxlanması, tənzimlənməsi və səmərəliliyinin artırılması üçün istifadə edilə bilər.

Müəssisənin inkişafına təsir edən bir çox amillərin təsnifatında daxili və xarici amillər olaraq bölünməsi vacibdir [10.,s. 32]. Daxili amillər birbaşa müəssisənin özünün təşkilati prosesindən asılıdır, lakin xarici amillərin dəyişməsinə müəssisə heç bir təsir göstərə bilməz.

Xarici amilləri 4 qrupa bölmək olar:

1. Siyasi və hüquqi amillər. Dövlət və qanunvericilik xarakterli müxtəlif amillər müəssisədəki imkanlar və təhdidlər səviyyəsinə təsir göstərir: siyasi qüvvələrin tarazlığı; vergidəki dəyişikliklər; patent hüququ; biznes və hökumət arasındakı əlaqə; ekoloji qanunvericilik; dövlət xərcləri; pul siyasəti; antitrust

qanunları; federal seçkilər; dövlət tənzimlənməsi; dövlət büdcəsinin həcmi; hökumətin xarici dövlətlərlə əlaqələri və s.

2. İqtisadi amillər. Gəlirli qalmaq qabiliyyəti iqtisadiyyatın ümumi vəziyyəti və inkişafından, həmçinin də iqtisadi dövrünün inkişafı hansı mərhələsində olmağından birbaşa asılıdır. Makroiqtisadi şərtlər bütövlükdə müəssisələrin iqtisadi məqsədlərinə çatmasının mümkün səviyyəsini müəyyənləşdirəcəkdir. İqtisadiyyatdakı əlverişsiz şərtlər mal və xidmətlərə tələbi azaldacaq və daha yaxşı şərait onun artımının müsbət dinamikasını təmin edə bilər. Müəyyən bir müəssisə üçün xarici vəziyyəti təhlil edərkən bir sıra iqtisadi göstəriciləri təhlil etmək lazımdır. Bunlara iqtisadi artım templəri, valyuta məzənnələri, faiz dərəcələri, inflyasiya səviyyəsi və digərləri daxildir.

3. Cəmiyyətin maraqlarının formalaşması prosesində sosial-mədəni amillər insanların həyat tərzinə, işə, istehlaka təsir göstərir və bütün müəssisələrə təsir edir. Yeni texnologiyaların inkişafı istehlakçıların yeni növlərini yaradır, həm də yeni strategiyaların inkişafına aparan müəssisələrin yeni mal və xidmətlərə ehtiyacının yaranmasına səbəb olur.

4. Texnoloji amillər. İyirmi birinci əsrin inqilabi texnoloji inkişafı və ixtiraları, məsələn, kompüterlərin, yeni rabitə növlərinin, nəqliyyatın, silahların, robotlardan istifadə edərək istehsalın və daha çox şeyin təşkili müəssisələr üçün yeni imkanlar və ciddi təhdidlər yaradır. Menecerlər bu faktorlardan vaxtında xəbərdar olmalı və təsirini qiymətləndirməlidirlər.

Cədvəl 1-də təqdim olunan, müəssisənin səmərəliliyinə təsir göstərən obyektiv və subyektiv olaraq müəyyən edilmiş amillərdir[9.,s.387].

Subyektiv amillər - fərdi, konkret insanların, müəssisə, təşkilat və qurumların fəaliyyətindən asılıdır.

Obyektiv amillər insanların istək və iradələrindən asılı olmayaraq təsir göstərən amillərdir. Məsələn, təbii fəlakətlər və s.

Cədvəl 1. Müəssisənin səmərəliliyinə təsir edən amillər.

Göstərici kateqoriya	Numünələr
Milli iqtisadi	İnvestisiya siyasəti, elmi və texnoloji tərəqqi, milli iqtisadiyyatın inkişafındakı ümumi sosial-iqtisadi meyllər
Sənaye	Sektor bazar şəraiti, milli iqtisadiyyatın quruluşunda sənayenin ümumi və struktur xüsusiyyətləri
Ərazi	Coğrafi yeri, iqlim şəraiti, bazar potensialı və investisiya bazarı
Ekstensiv	İstifadə olunan materialların, xammalın, yanacaqın, əməyin həcmində artım
İntensiv	Əmək məhsuldarlığının, maddi məhsuldarlığın, kapital məhsuldarlığının, kapital məhsuldarlığının, kapital intensivliyinin, əmək intensivliyinin artması
Ümumi	İstehsalın xarakteri və onun sənaye xüsusiyyəti, maddi-texniki bazanın vəziyyəti
Struktur və təşkilati	Təchizat, satış, istehsal, idarəetmə və istehsal-iqtisadi əlaqələrin təşkilati quruluşu
Xüsusi	Qeyri-müəyyənlik və risk faktorları
Spesifik	İdarəetmə təşkilati formaları arasındakı əlaqə, onun aparatının quruluşunun uyğunluq dərəcəsi, formaları və metodları, mexanizasiyası və avtomatlaşdırılması səviyyəsi, işçilərin bacarıq səviyyəsi və əməyi

Müəssisənin səmərəli işləməsi üçün xüsusilə müəssisənin mənfəətinin sabitliyini təyin edən istehsal etdiyi məhsullara (göstərilən xidmətlərə) olan ödəməqabiliyyətli tələbdir[28]. Həmin tələb də öz növbəsində istehlakçı gəlirlərinin səviyyəsindən, eləcə də müəssisənin məhsullarının qiymətlərindən asılıdır.

Dövlətin iqtisadiyyatının yerləşdiyi iqtisadi dövrün maliyyə sabitliyinə ciddi təsiri var. Böhran dövründə məhsul satış tempi onun istehsal tempindən geri qalır. Mal ehtiyatlarına qoyulan investisiyalar azalır və bu da satışın azalmasına təsir göstərir. Ümumiyyətlə, iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin gəlirləri azalır, qazanc nisbətən və hətta tamamilə azalır. Bütün bunlar müəssisənin likvidliyinin, ödəmə qabiliyyətinin azalmasına səbəb olur. Böhran dövründə iflasların sayı artır. Böhran üçün səciyyəvi olan ödəmə tələbinin düşməsi ödəməmələrin artmasına, həmçinin rəqabətin güclənməsidir[34]. Rəqabətin gərginliyi müəssisənin maliyyə sabitliyində vacib bir xarici amildir.

Rəqabət üçün siyasi fəallıq bir tərəfdən müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini və səmərəliliyini, digər tərəfdən vətəndaşların həyat səviyyəsini müəyyən edən əsas amildir. Dövlət təsərrüfat subyektlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinə şərait yaratmağa yönəlmiş ardıcıl tədbirlər məcmusu olan rəqabət siyasətini həyata keçirir. Bu siyasət müəssisələri modernləşdirmək, vətəndaşların mal və xidmətlərə qənaətli bir şəkildə ehtiyaclarını ödəmək üçün şərait yaratmaq və bununla da ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini və səmərəliliyini artırmaq məqsədi daşıyır.

Hər hansı bir müəssisənin iqtisadi və maliyyə baxımından sabitliyi ümumi siyasi sabitliyə bağlıdır. Bu amilin əhəmiyyəti ölkədə sahibkarlıq üçün xüsusilə böyükdür. Müəssisənin maliyyə sabitliyini, dövlətin sahibkarlığa münasibətini, istehlakçıları və sahibkarları qorumaq tədbirlərini, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi prinsiplərini, yəni qadağan edən və ya stimullaşdıran təbiətini, mülkiyyət münasibətlərini və torpaq islahatı prinsiplərini nəzərdən qaçırmaz.

Müəssisənin inkişafına təsir edən daxili amillər aşağıdakılardır[11.s.95]:

- İstehsal xərclərinin ölçüsü və quruluşu
- Mülkiyyət və maliyyə vəsaitlərinin vəziyyəti
- Müəssisənin nizamnamə kapitalının həcmi
- Məhsulların (xidmətlərin) tərkibi və quruluşu, tələbdə payı
- Müəssisənin sənaye mənsubiyyəti

Bu amillərin müəssisənin fəaliyyətinə məcmu təsir dərəcəsi nəinki onların nisbətindən, həm də şirkətin hazırda yerləşdiyi istehsal dövrünün mərhələsindən, idarəçilərinin səriştəsi və peşəkarlığından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Bazarda müəssisənin səmərəliliyinə bir çox amillər təsir göstərir. Bütün amillər xarici və daxili olaraq bölünə bilər.

Xarici amillərə daxil olunmalıdır:

- 1) həm daxili, həm də global bazar şərtlərinin dəyişməsi (tələb, təklif, qiymət);
- 2) həm daxili, həm də daha global miqyasda siyasi vəziyyətin dəyişməsi;
- 3) inflyasiya, vergi, maliyyə, kredit siyasəti sahəsində dövlət idarəetməsi;
- 4) əhəlinin sosial vəziyyəti (gəlir, həyat keyfiyyəti).

Daxili amillər müxtəlifdir və müəssisənin xüsusi şərtləri ilə müəyyən edilir. Bütün müəssisələrdə daxili amillər aşağıdakılarla əlaqəli amillərdir.

- 1) liderin şəxsiyyəti və komandasının istehsalı idarə etmək bacarığı ilə;
- 2) elmi-texniki tərəqqi və innovasiya siyasətinin nailiyyətlərindən istifadə;
- 3) əməyin, istehsalın, idarəetmənin təşkilini daim təkmilləşdirməklə;
- 4) maya dəyəri, qiymət, rəqabət qabiliyyəti, amortizasiya və innovasiya siyasəti ilə.

Müəssisələrin fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti və ya uğursuzluğu bir çox hallarda istehsal etdiyi məhsullardan (görülən işlərdən, xidmətlər), onların quruluş və tərkib seçimindən asılıdır. İstehsalın əsas xərclərini müəyyən etmək üçün tək nə istehsal edəcəyini əvvəlcədən müəyyənləşdirmək deyil, həm də istehsalın hansı texnologiyalardan, istehsal və idarəetmə sisteminin hansı metodlarından istifadə etməklə istehsal olunacağını düzgün seçmək lazımdır.

Müəssisənin səmərəli işləməsini təmin etmək üçün yalnız ümumi dəyəri deyil, həm də sabit və dəyişən xərclərin nisbəti də vacibdir. Dəyişən xərclər istehsalın həcminə mütənasibdir, bunlara xammal, enerji, məhsul daşınması və s. xərcləri daxildir. Sabit məsrəflər, məsələn, avadanlıq və binaların alınması və/və ya icarəsi, idarəetmə, işçilərin əmək haqqı, amortizasiya, reklam, kredit üçün bank faizinin ödənilməsi və s. istehsal həcmindən asılı deyildir[34].

Məhsul növləri və istehsal texnologiyası ilə sıx əlaqəli müəssisənin maliyyə sabitliyinin daha bir vacib amili var - bu fondların quruluşu və onların optimal tərkibi, həmçinin onları idarəetmə strategiyalarının rəasional müəyyənləşdirilməsidir. Müəssisələrin dayanıqlığı və sahibkarlığın mümkün səmərəliliyi əsasən cari aktivlərin keyfiyyətinin idarə olunmasından, dövrüyyə kapitalının nə qədər olmasından və nə qədər cəlb olunmasından, nağd vəsaitin hansı ölçüdə olmasından və s. asılıdır.

Müəssisənin sabit inkişafı üçün digər vacib amil maliyyə mənbələrinin tərkibi və quruluşu, onları idarə etmək üçün düzgün strategiya və taktikadır. Şirkətin öz maliyyə mənbələri, ilk növbədə qazancı çox olsa, rəqabət mühitində özünü daha etibarlı hiss edə bilər[10.,s.295]. Eyni zamanda, qazancın ümumi həcmi deyil, həm də onun paylanması strukturu və istehsalın inkişafına yönəldilən pay çox vacibdir. Buna görə mənfəət istifadəsi siyasətinin və onun bölüşdürülməsinin qiymətləndirilməsi, təşkilatın maliyyə sabitliyini təhlil edərkən önə çıxır.

Müəssisənin fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə kredit kapitalı üçün bazarda əlavə olaraq istifadə olunan maliyyə mənbələri təsir edir. Müəssisə nə qədər artıq pul cəlb etsə, imkanları bir o qədər yüksək olar; lakin bununla yanaşı, müəssisələrin kreditləri üzrə borclarını vaxtında qaytara bilməməsi ilə əlaqədar maliyyə riski artacaq. Bu vəziyyətdə maliyyə ehtiyatları böyük bir rol oynayır, onlar maliyyə yastığı təmin edir və müəssisənin ödəmə qabiliyyətinə zəmanət verir.

Digər bir amil - kadr amili əmək ehtiyatlarının vəziyyətini, təhlükəsizliyini və səmərəli istifadəsini qiymətləndirən göstəricilər toplusudur.

Bunlara aşağıdakılar daxildir: müəssisənin işçilərinin ümumi sayı və kateqoriyaya görə, əmək haqqı fondunun ölçüsü, kadr quruluşunun optimallığı, əmək haqqı xərclərinin məbləği, sosial inkişaf, iqtisadi stimullaşdırma sistemi, kadr hazırlığı və peşə inkişafı, əməyin mühafizəsi xərcləri, işçinin dövryyəsi, əmək məhsuldarlığı, əmək ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyi səviyyəsi, kadrların qəbulu və işdən çıxarılması əmsalları.

Şirkət işçilər üçün həvəsləndirmə və təşviq sistemini düzgün şəkildə təşkil etməlidir. Müəssisədə səmərəsiz motivasiya və təşviq sistemi yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin getməsinə səbəb olur. Mövcud iqtisadi vəziyyətdə ixtisaslı kadrların hazırlanmasına, həvəsləndirilməsinə və konsolidasiyasına balanslı bir yanaşma böyük rol oynayır[11.,s.95]. İnsan resursları yanaşmalarına dair bir çox müxtəlif həll yolları var, vacib qərarlardan biri karyera yüksəlməsi strategiyasının reallaşdırılmasıdır ki, bu da işçilərin çoxu üçün tək-cə öz işlərinə və bizneslərini qurmaq qabiliyyətinə əsaslanan vacib amildir.

Texnologiya müəssisənin inkişafının səviyyəsinə də təsir göstərir - bu, elmi və texnoloji tərəqqidən, həmçinin fəaliyyət dairəsindən və bazar ehtiyaclarından birbaşa asılı olan göstəricilər sistemidir [14.,s.40]. Bunlara müəssisənin maddi-texniki bazasının istifadəsinin təhlükəsizliyini, vəziyyətini və səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilər daxildir. Onlardan aşağıdakı göstəriciləri ayırmaq olar: əsas vəsaitlərin dəyəri, əsas vəsaitlərin quruluşu, avadanlıqların məhsuldarlığı, əsas vəsaitlərin amortizasiya (amortizasiya) səviyyəsi, kapitalın intensivliyi, kapital məhsuldarlığı, kapital nisbəti və s.

İstehsal prosesinin əsasını maddi resurslar amili təşkil edir. Malların və xidmətlərin istehsalı və satışının həcmi maddi ehtiyatların tam, vaxtında və keyfiyyətli təmin edilməsindən asılıdır. Bu amillərə aşağıdakı göstəricilər daxildir: maddi ehtiyatlar və xərclər, maya dəyəri, məhsulların yanacaq sərfiyyatı, məhsulların maddi istehlakı, maddi xərclərə qənaətin təşkili, istehsal tullantılarının səviyyəsi, ətraf mühitə görə ödənişlər və s.

Aşağıdakı göstəricilər sistemi ilə səciyyələnən başqa bir amil - tədqiqat və inkişaf amilidir: bu elmi-tədqiqat işlərinin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibi,

onların nəticələrinin istifadəsi, istifadəsinin effektivliyinin artırılmasıdır [13.,s.42]. Bu amil böyük müəssisələrdə - sənaye liderlərində effektiv işləyir, lakin orta və kiçik müəssisələrdə özünü doğrultmur.

Əksər hallarda inkişaf etmiş iqtisadi əlaqələrə malik olduqda digər müəssisələrin fəaliyyəti bir müəssisənin inkişafına təsir göstərir. Məsələn, bir müəssisənin effektiv fəaliyyəti qiymətlərə, malların keyfiyyətinə, vaxtında çatdırılmasına, inflyasiya proseslərinə və digər şirkətlərin bazar şəraitinə təsir göstərir.

Müəssisənin inkişafının səmərəliliyinin amillərinin ümumi və spesifik olaraq daha bir bölgüsü var. Ümumi amillər iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, xüsusi amillər isə yalnız iqtisadiyyatın və ya müəssisənin ayrı-ayrı sahələri şəraitində təsir göstərir. Bu amillərin təsnifatı ayrı-ayrı müəssisələrin və sənaye sahələrinin xüsusiyyətlərini daha tam nəzərə almağa, həmçinin fəaliyyətlərini dəqiq qiymətləndirməyə kömək edir.

Müəssisələrin inkişafına amillərin təsirini qiymətləndirmək üçün analiz lazımdır. İqtisadi analizdən istifadə edərək müəssisənin əsas fəaliyyətinin faktlarını və proseslərini öyrənmə və qiymətləndirə bilərik[36]. Faktların özləri, çox vaxt az şey izah edə bilirlər, buna görə iqtisadi təhlilin vəzifəsi yalnız onları tapmaq və müəyyən etmək deyil, həm də hadisələrin və onların arasındakı əlaqələrin mahiyyətini açmaq, meydana gəlməsini və inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, habelə onların səbəbləri tapmaqdır. İqtisadi hadisələrin öyrənilməsindən nəticə çıxarmaq üçün elmi tədqiqat metodlarından istifadə edilir.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, müvafiq olaraq müəssisənin iqtisadi inkişafına təsir göstərən bir çox amil təsir göstərir və iqtisadi təhlilin bir sıra metodoloji yanaşmaları ilə tədqiq olunan amillərin təsirini müəyyən səviyyədə ölçmək mümkündür.

FƏSİL 2.MÜƏSSISƏNİN İNFORMASIYA TƏMİNATI ÜSULLARININ TƏHLİLİ

2.1.MÜƏSSISƏNİN İNFORMASIYA TƏMİNATININ MAHİYYƏTİ, ÖNƏMİ VƏ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XXI əsr informasiya kimi xüsusi bir mənbəyə diqqətin əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə xarakterizə olunur. Təşkilatın idarəetmə prosesi, məlumatların toplanması və işlənməsi mərhələsindən başlayaraq, optimal idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün zəruri olan strukturlaşdırılması və işlənmiş məlumatların verilməsi ilə başa çatan məlumat və informasiya ehtiyatlarının hərəkətilə bağlıdır. İdarəetmə fəaliyyəti prosesində sonrakı istifadə üçün məlumatların qəbulu, yığılması, emalı və saxlanması formaları, metodları və vasitələrinin birləşməsi son illərdə rolu elmi baxımdan vacib və əhəmiyyət kəsb edən informasiya təminatıdır[29].

İnformasiya idarəetmə prosesinin, müəssisə rəhbərinin işinin əsas hissəsindən ibarətdir və onun öyrənilməsindən, işlənməsindən ibarətdir. İdarəetmənin səmərəliliyi məlumatların toplanması, işlənməsi və ötürülməsinin təşkili səviyyəsindən asılıdır. İnformasiyanın istehsal zamanı meydana gələn xarici, giriş və giriş məlumatların emalı nəticəsində ikincili növləri ola bilər.

Müəssisədəki məlumatlar müəssisənin istehsal prosesinə və mallar bazarındakı mövqeyinə təsir göstərə biləcək məlumatlara aiddir.

Məlumat dəstəyi olmadan sahibkarlıq fəaliyyəti mümkün deyil. İşə başlamazdan əvvəl bir təşəbbüskar istehsal şərtlərini, resursların əldə edilməsini, bazarın əhatə olunma dərəcəsini, bazarın həcmi qiymətləndirməlidir. Bütün bunlar təkcə lazımı məlumatlar almaqla, işləməklə mümkündür.

Müəssisə idarəetməsi ilk növbədə məlumat axını istifadə edən məqsədli fəaliyyətdir. Müasir bir müəssisədə məlumat axını çox böyükdür və onları idarə etmək, etibarlı, dolğun və vaxtında məlumat vermək vacib bir vəzifədir. Hər bir xüsusi məlumatın məzmunu idarəetmə vahidlərinin ehtiyacları və qəbul olunan

idarəetmə qərarları ilə müəyyən edilir və məlumat idarəetmə sistemlərinin yaradılmasını tələb edir.

Müəssisələrin funksional menecerlərinin, eləcə də müxtəlif növ mütəxəssislərin səmərəliliyi fəaliyyətlərinin təmin olunmasından asılıdır. Bu təminatın aşağıdakı növləri var[27]:

- qanuni
- texniki(informasiya)
- kadr təminatı və s.

Müəssisənin idarəetməsinin əsas elementlərindən biri şübhəsiz ki, informasiya təminatıdır. Bu təşkilatın maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətini təmin edən idarəetmə və analitik prosedurlar üçün hazırlanmış informasiya mənbələri, habelə onları təşkil etməyin müxtəlif yolları ilə birləşmədir.

Hər hansı bir müəssisənin, xüsusən də böyük müəssisələrin fəaliyyətində məlumatların ötürülməsi müəssisənin normal işləməsi üçün zəruri və vacib şərtidir. İnformasiya iyerarxiyanın müxtəlif səviyyələrində idarəetmə qərarlarının verilməsi üçün məlumatın verilməsində mühüm rol oynayır. Bu gün informasiya təminatı biznesin idarə edilməsinin ən vacib vasitələrindən biridir.

İdarəetmə məlumatlarının əhəmiyyətli bir hissəsi, həmkarları, yüksək menecmenti və müştəriləri ilə gündəlik ünsiyyət nəticəsində rəhbər tərəfindən qeyri-rəsmi şəkildə əldə edilir. Bütün bunlar şübhəsiz ki, dəyərli məlumatlar həmişə etibarlı, obyektiv və dəyişməz deyil. Daha qiymətli və ən əsası obyektiv məlumatlar riyazi dəstək sisteminə əsaslanan kompüter texnologiyasından istifadə edərək toplanmış və işlənən məlumatlardır. Ədalətlidir ki, müasir cəmiyyət tez-tez informasiya cəmiyyəti termini ilə xarakterizə olunur.

İdarəetmə problemlərindən uzaq olan insanlar ümumiyyətlə administrasiyanın hətta kiçik bir şirkətdə nə qədər məlumatla işləməli olduqlarını bilmirlər. Məsələn, 200-300 işçisi olan orta ölçülü bir ticarət təşkilatında, idarə heyəti tərəfindən emal edilməsi lazım olan rəsmi və qeyri-rəsmi məlumatların bütün axını nəzərə alsaq, nəticə çox təsir edici rəqəmlərdir. Onlarla, bəzən

yüzlərlə tədarükçü, geniş çeşidli mallar, müştərilərlə tez hesablaşmalar, əməkhaqqı sənədləri, malların dəyər və növdə anbarlarda hərəkəti, marketing, bazar araşdırması, reklam, rəqiblərin davranışı, dəyişən qanunlar, vergi qaydaları, gömrük tarifləri - belə bir şirkətin rəhbərliyi ildə milyona yaxın informasiya emal edir.

Daim dəyişən bazar şəraiti rəhbərliyin dərhal reaksiyasını tələb edir və bu dəyişikliklər barədə məlumat gec və ya yavaş işlənərsə, şirkət üçün fəsadlar olacaqdır. Məlumatla görə, 90-cı illərin əvvəllərinə qədər ABŞ-da iş yerlərinin 50% -i məlumat emalı xidmətlərinin işindən asılı idi və bu fəaliyyətin dəyəri ümumi milli məhsulun təxminən 70% -ni təşkil edir.

Bununla yanaşı, Avropa, Amerika və Yaponiyadakı əksər böyük şirkətlər bu xərclərə gedir, çünki müasir məlumat idarəetmə sistemlərindən istifadənin faydaları onların yaranması xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə ödəyir [30].

İdarəetmə məlumatları bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir:

- böyük miqdarda məlumatlar ciddi məhdud müddətdə işlənməlidir;
- mənbə məlumatları müxtəlif istehsal nöqtələrindən və istehlakçıların tələbləri nəzərə alınmaqla təkrar emal olunmağa məruz qalır;
- Mənbə məlumatları və hesablama nəticələri uzun müddət saxlanılır.

İdarəetmə məlumatları üçün bu tələbləri yalnız sürəti və yüksək yaddaş tutumu olan kompüter avadanlığı təmin edə bilər. İstehsal məlumatlarını saxlamağın ən yaxşı yolu verilənlər bazası və məlumat bankları yaratmaqdır, yəni. istifadəçilər kollektivinə mərkəzləşdirilmiş dəstək verən və ya sistemdə həll ediləcək bir sıra vəzifələri təmin edən kompüter məlumatlarının funksional şəkildə qurulmuş serialları.

Həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi, informasiya ehtiyatlarının artan rolu və sayı ilə bağlıdır. Cəmiyyətin məlumatlandırılması ictimai, siyasi və iqtisadi həyatda əsaslı dəyişikliklərə səbəb olur.

Arxivlərdə, elektron mediada toplanan məlumatlar, mesajlar, informasiyalar və biliklər toplusunun informasiya mühitində toplanması, sistemləşdirilməsi, saxlanması və mübadiləsi proseslərini təşkil edən və saxlayan mütəxəssislər adətən informasiya mənbələri adlanır. Mikroiktisadiyyat baxımından informasiya ehtiyatları müəssisə üçün faydalı olan, maddi və ya qeyri-maddi aktivlərin dəyəri kimi hesablama metodu ilə müəyyən edilə bilən məlumatlardır. Makroiqtisadiyyat baxımından onlar cəmiyyət üçün dəyərli faydalı məlumatlar toplusu, cəmiyyətin ən bacarıqlı və fəal üzvlərinin yaradıcı intellektual fəaliyyətinin təzahürüdür[6.,s.105].

İnformasiya təminatının iki baxımdan: birincisi - bir məlumat bazası kimi , digər tərəfdən - məlumatla yanaşı, idarəetmə sisteminin informasiya proseslərinə xidmət edən proqram və aparatı özündə cəmləşdirən bir sistem kimi nəzərdən keçirmək Beləliklə, bu konsepsiyanın iki əsas tərifini verilir [29]:

1) informasiya təminatı - cəmiyyətdəki iqtisadi cərəyanlara təsir göstərən kifayət qədər məlumatın olması;

Müasir iqtisadiyyatda müəssisənin idarəetmə sistemi üçün informasiya təminatı olduqca vacib amildir. Çünki hər bir müəssisə öz təşkilatı, idarəetmə, maliyyə və s. məlumatlarının saxlanmasını və effektiv istifadəsini təşkil etməlidir. Bu yolla şirkət fəaliyyət effektivliyini artırır və bazarda daha rəqabətqabiliyyətli fəaliyyət göstərə bilər. İnformasiyanın saxlanması üçün hər bir müəssisənin öz informasiya bazası olmalıdır. Bu bazada şirkətin gündəlik fəaliyyəti, əvvəlki illər üzrə performans göstəriciləri üzrə statistika , maliyyə və mühasibatlıq məlumatları və s. digər vacib məlumatlar saxlanılır.

Müəssisə idarəetmə informasiya təminatının əsas elementi məlumat bazasıdır. İnformasiya bazasına daxil olan məlumatlar müxtəlif tələblərə cavab verməlidirlər. Əsas tələblər:

- aktuallıq
- etibarlılıq
- dəqiqlik

- adekvatlıq
- vaciblik və s.

2) informasiya təminatı - idarəetmə qərarlarına birlikdə təsir edə biləcək məlumatların, faktların və məlumatların toplanması, işlənməsi, saxlanması sistemləri.

Müasir şəraitdə təşkilatın fəaliyyəti və mövqeyi haqqında məlumatların əksəriyyətinin ən yüksək səviyyədə idarəetmə səviyyəsinə ötürülməsi, həmçinin müəssisənin struktur bölmələri arasında qarşılıqlı məlumat mübadiləsi elektron kompüterlərdən, proqram təminatından və internetdən istifadə etməklə həyata keçirilir.

İdarəetmə prosesinə informasiya təminatının prioritet vəzifələri aşağıdakılardır[24.,s.100]:

- a) idarəetmə sisteminin ətraf mühitdəki dəyişikliklər barədə sürətli və etibarlı məlumatla təmin olunması;
- b) əldə edilmiş məlumatların dəyərliliyinin və etibarlılığının yoxlanılması;
- c) həm şaquli, həm də üfüqi məlumat mübadiləsinin səmərəliliyini təmin edilməsi;
- d) kommunikasiya sisteminin giriş və çıxış məlumatlarının təşkili;
- d) idarəetmə informasiya sistemlərinin informasiya resurslarının monitorinqi.

Bu problemlərin həlli, məqsədi informasiya təminatının səviyyəsini artırmaq olan texniki və təşkilati tədbirlərin birləşməsi ilə mümkündür.

Bununla birlikdə, effektiv idarəetmə üçün kifayət qədər miqdarda adekvat, etibarlı məlumatın alınması, onun planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması, eyni zamanda düzgün qərar vermək üçün düzgün istifadə etmək vacibdir. Bu baxımdan düzgün insan resurslarını seçmək vacibdir.

Müəssisənin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsindən əldə olunan mümkün müsbət nəticələr[16.,s.250]:

• Əvvəla, bu aşağıda göstərilmiş xərclərin azalması səbəbindən qənaətlidir:

- əmək haqqı xərcləri
- poçt xərcləri
- xammalın yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı xərclər
- sənəd dövriyyəsinin təminatı xərcləri
- Gələcək dövrlərdə xərclərə qənaətdir:
 - kadr artımının ilə bağlı ə/h xərclərinin artması
 - sənəd dövriyyəsi xidmətlərinin dəyərinin azalması;
 - məlumatların emalı tələblərinin səviyyəsinin azalması

İdarəetmə informasiya təminatının təşkili variantları fərqli ola bilər, çünki çox şey təsərrüfat subyektinin texniki, maliyyə və digər imkanlarından asılıdır. Beləliklə, hər bir müəssisənin öz məlumat bazasının yaradılması və mütəmadi olaraq yenilənməsi, habelə hər hansı bir ixtisaslaşdırılmış məlumat bazasının istifadə etməsi vacib aspektdir[29]. Öz məlumat mənbələrinin və digər müəssisələrin məlumat imkanlarının birləşdirilməsi də olduqca effektiv sayıla bilər.

İdarəetmə funksiyaları hazırlanmış proqram təminatından, kompüter qurğularından və rabitə vasitələrindən istifadə əsasında yerinə yetirilsə, o zaman idarəetmə məlumatlarının toplanması, yığılması, saxlanması, axtarışı, emalı və qorunması üçün üsul və metodlar sistemi kimi başa düşülən avtomatlaşdırılmış məlumat idarəetmə texnologiyası anlayışı yaranır [17.,s.121]. Onun köməyi ilə bu məlumat istifadəçilərə çatdırılır.

Bundan başqa informasiya təminatının düzgün təşkili və istifadəsi aşağıdakı qeyri-maddi faydalar gətirə bilər:

- əmək məhsuldarlığının artması
- informasiyanın keyfiyyətini artması
- xidmətin sürətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi
- daha inamlı qərarların qəbulu

- yeni istehsal gücləri
- ümumilikdə idarəetmə nəzarəti və keyfiyyətinin artması
- informasiya texnologiyalarından daha geniş istifadə
- gecikmiş ödənişlərin sayının azalması və s.

İnformasiya təminatının müəssisə üçün əhəmiyyəti gündən günə artan xarakter daşıyır [15.,s.547]. Bəs bu artan əhəmiyyət nəylə bağlıdır? Bunun üçün informasiya təminatının vacibliyini göstərən faktorlara baxaq. Bu faktorlara müəssisənin innovativliyi, iqtisadi artımı, satışın çoxalması və s. aiddir.

İnformasiya texnologiyaları biznesdə innovasiyaya təkan verir. İnnovasiya daha asan tətbiqlərdə, təkmilləşdirilmiş məlumatların saxlanılmasında, daha sürətli işlənmədə və daha geniş məlumatların yayılmasında özünü göstərir. İnnovasiya müəssisələri daha səmərəli işləməyə məcbur edir. Yenilik dəyəri artırır, keyfiyyəti və məhsuldarlığı qaldırır.

İnformasiya texnologiyaları vasitəsilə innovasiya biznesdə aşağıdakı köklü dəyişikliklər yaratdı [17.,s.212]:

- Alqı-satqə artıq onlayn şəkildə həyata keçirilə bilər;
- Rəqəmsal marketinq vasitəsilə yüksək qiymətli qəzet, televiziya və radio reklamlarına xərcləri azaltmaq olur;
- Məhsulu sosial şəbəkələrdə tanımaq və satışını həyata keçirtmək daha yaxşıdır.
- Bulud texnologiyası digər kompüter şəbəkələrindən daha səmərəlidir.

İnnovasiya paradiqmasını qəbul edən müəssisələr aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdirlər:

- dəqiq iş planı mövcuddur;
- effektiv marketinq var;
- qlobal satış aparırlar;
- sistemli şəkildə idarəetmə.

Texnoloji inqilab 21-ci əsrdə müəssisələri aşağıdakı beş əsas yolla inkişaf etdirdi [29]:

1. İnformasiya texnologiyaları biznesə mürəkkəb məsələləri həll etmək üçün vasitələr vermişdir.

İnkişaf etdirilmiş aparat təminatı (daha çox yaddaş, sürətli prosessorlar, kəskin vizual displeylər və s.) və asan tətbiqlərlə (X Mind , Kanban lövhələri, Google təqvimi kimi proqramlar və s.) məlumatların araşdırılması, təhlil edilməsi və planlaşdırılması daha asan olmuşdur. Qarşıya çıxacaq bir sıra mürəkkəb problemləri həll etmək üçün bir çox vasitələr yaradılmışdır.

2. İnformasiya texnologiyaları müəssisələrə ən yaxşı qərarlar qəbul etdirir.

Biznesdəki effektiv qərarlar dərin bazar araşdırmasına əsaslanır. Bu, video konfranslar vasitəsilə qrupları cəlb etmək, sosial media və sənaye forumlarında ictimai rəyi nəzərdən keçirmək və müştərilərin rəyini almaq üçün onlayn sorğulardan istifadə etməklə edilə bilər.

3. İnformasiya texnologiyaları marketinqi inkişaf etdirir.

Onlayn reklam metodlarından istifadə edən internet marketinqi hədəf auditoriyanı tapmaq, ehtiyaclarını aşkar etmək və satın almağa inandırmaq üçün marketinq kampaniyası aparmaq ənənəvi marketinqdən daha doğru yoldur. Bir qəzet reklamının neçə nəfərin oxuduğunu bilmək çətindir, lakin onlayn reklam bannerinə neçə nəfərin kliklədiyini müəyyən etmək asandır.

4. İnformasiya texnologiyaları müştəri dəstəyini yaxşılaşdırdı.

Müştərilər bir çox kanaldan - telefon, e-poçt, sosial media platformaları, vebinar və sair vasitəsilə dəstək ala bilərlər. Bundan əlavə, müştəri münasibətlərini idarəetmə sistemləri müəssisələrə müştəri davranışlarını başa düşməyə kömək edir.

5. İnformasiya texnologiyaları resurs idarəçiliyini yaxşılaşdırdı.

Bulud texnologiyası bir şirkətin işçilərinə şirkət səviyyəli proqramlarına daxil olmaq üçün dünyanın istənilən yerində istənilən cihazdan istifadə etməyə kömək edir.

Göründüyü kimi effektiv informasiya təminatı sistemi qurmadan uzunmüddətli biznes artımına nail olmaq mümkün deyil [29].

Bununla yanaşı, informasiya təminatı sistemində həll edilməsi üçün təkmilləşmə tələb edən bəzi məsələlər mövcuddur [14.,s.41]:

- 1) informasiya-kommunikasiya kanalına daxil olduqda qeyri-müəyyənlik səviyyəsini azaltmaq üçün metodun yaradılması;
- 2) müxtəlif növ məlumatların (mühasibat, maliyyə, hesabat, statistik) vahid məlumat dəstəyi və məlumat mübadiləsi sisteminə inteqrasiyası;
- 3) sistemin saxlanması xərclərini azaltmaq;
- 4) informasiya sistemlərinin fasiləsiz işləməsini təmin edən informasiya texnologiyaları proqramlarının və elektron daşıyıcıların mənəvi köhnəlməsi.

Müəssisə idarəetmə sistemlərinin informasiya təminatının üstünlüklərini və mənfi cəhətlərini təhlil edərək, müasir bir sahibkarlıq subyektinin fəaliyyətində informasiya resurslarının rolunun şərtsiz olduğu qənaətinə gələ bilərik [9.,s. 387]. Məlumatlardan idarəetmə prosesi məlumatla başlayır (giriş məlumatları) və də bitir (çıxış məlumatları).

İdarəetmə qərarının düzgün qəbul edilməsi və müəssisənin effektiv işləməsi məlumatların etibarlılığından, dəqiqliyindən, etibarlılığından, obyektivliyindən, vaxtında alınmasından asılıdır.

2.2. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ İNFORMASIYANIN TOPLANMASI, EMALI, SAXLANILMASI VƏ QORUNMASI YOLLARI

Biznes məlumatları müştərilər, müqavilələr, tapşırıqlar və ya izlənilməli olan digər proseslər haqqında məlumatlardır. Bu proses müəssisənin inkişafında mühüm mərhələlərdən biridir və sistem analitiklərinin müştərilərin

problemlərini, imkanlarını və ehtiyaclarını müəyyənləşdirən müvafiq texnika və vasitələrin istifadəsinə əsaslanmışdır [14.,s.42]. İnformasiya müxtəlif vasitələrlə toplanır, ölçülür, işlənir, təhlil olunur və paylaşılabilir. İnformasiyanın toplanması və işlənməsi prosesində uğursuzluq gətirir, etibarsız, ilkin qiymətləndirmədən daha çox xərc tələb edən və istifadəçinin gözləntilərinə cavab verməyən sistem ilə nəticələnə bilər.

Məlumat toplamaq üçün metod məhz biznesin ehtiyaclarına ən uyğun olan üsuldur. Biznes məlumatlarının toplanmasının bir çox yolu vardır. Onlardan bəzilərində ətraflı nəzər salmaq. Praktikiada müşahidə, birgə tətbiq layihələndirilməsi, anket, müsahibə, özünü müşahidə, sənəd təhlili, maketləşdirmə, istifadəçi ssenarisi və s. kimi bir çox informasiya toplama üsulu var[26].

Müsahibə: İnformasiya toplama üsullarından biri olan müsahibə sual-cavab formatından istifadə edən müəyyən məqsədə yönəlmiş söhbətdir. Müsahibə sualları ya qapalı ya da açıq suallar ola bilər. Qapalı sualda konkret cavab tələb olunur. Açıq sual çox mürəkkəb cavab verməyə imkan verir. Müsahibə strukturlu, yarı-strukturlu və struktursuz ola bilər. Müsahibə analitiklər və maraqlı tərəflər arasında məlumat mübadiləsi və ehtiyacların ifadəsi üçün asan və effektiv hesab olunur. Bu texnika zəhmətli, xərcli və vaxt aparan ola bilər.

Sənəd təhlili: Bu üsul mövcud sənədlərdən və digər əlaqəli məlumatlardan təhlil və məlumat toplamağı özündə cəmləşdirir . Nadir hallarda bu məlumatı təsdiqləmək və ya əlavə etmək üçün bir insan mütəxəssisi ilə qarşılıqlı əlaqəni əhatə edir. Mövcud sistemin dəyişdirilməsi və ya inkişaf etdirilməsi lazım olduqda bu üsul uyğunlaşdırılmışdır. Tələb mühəndislərindən çox səbir tələb olunur və bunların hamısını diqqətlə oxumaq və yalnız zəruri olanları nəzərə almaq üçün daha çox vaxt lazımdır [25.,s.1584].

Anket: Anket suallar toplusudur .Müsahibədə olduğu kimi, sual açıq və ya qapalı ola bilər. Yaxşı dizayn olunarsa, bu texnika keyfiyyətli məlumat toplamağa və xərc və vaxta qənaət etməyə imkan verir. Bu cür üsul respondentlər tərəfindən sualların səhv başa düşülməsinə səbəbdir.

Özünü müşahidə: Bu, bir şəxsin öz düşüncələrini və daxili özünü müşahidə etməsidir. Bir analitik istifadəçi və ya digər maraqlı tərəflər üçün faydalı hesab etdiyi öz təcrübəsinə əsasən tələb hazırlaya bilər. Bu texnikanın tətbiqi üçün xərc yoxdur. Həmçinin texnikanın fərqli bir sahədəki, məsələn tələb mühəndisliyi ilə əlaqəli bir mütəxəssisin introspeksiyası faktiki istifadəçilərin təcrübəsinə əks etdirməməsi problemi var [24.,s.101].

Birgə tətbiq dizaynı- JAD: Bu məlumat toplama üsulu mövcud maraqlı tərəflərə sistemə tələbləri müəyyənləşdirmək üçün birlikdə işləməyə imkan verir [25.,s.1583]. JAD-da maraqlı tərəflərlə rəsmi sessiya günlərlə davam edə bilər. Bu texnika daha qısa müddət ərzində çox məlumat toplamağa kömək olur, çox sayda iştirakçının olması prosesi ləngidə bilər.

İstifadəçi ssenarisi: Ssenarilər istifadəçinin sistemlə qarşılıqlı təsirini əks etdirir. Buraya bütün proseslərin tam təsviri, yəni başlanğıc vəziyyəti, hadisələrin axını, paralel fəaliyyətlər, son vəziyyət və s. daxildir. Bu üsul sistemin istifadəçi baxımından təsvir edilməsi lazım olduqda faydalıdır.

İnformasiyan emalı - müşahidəçinin müəyyən etdiyi hər hansı bir şəkildə məlumatın dəyişdirilməsi prosesidir. İqtisadi informasiyanın emalı müəssisə baş verən hər şeyi, hər hansı müştərinin verdiyi rəyindən tutmuş səhmdarların qəbul etdiyi qərarlara qədər olan bir prosesdir.

İdraklı psixologiya sahəsində məlumatların işlənməsi, kompüterlərdəki eyni tip məlumatları necə emal etdikləri ilə əlaqədar insan təfəkkürünün dərk edilməsinə yönəlmiş bir yanaşmadır [22.,s.42]. İnsanların davranışları, dəyişən zövqləri haqqında əldə edilmiş məlumatların düzgün emalı nəticəsində müəssisələr düzgün bazar strategiyası, məhsul satışı və s. planlaya bilərlər.

Müşahidə: Bu, həyata keçirilən prosesləri izləmək prosesinə aiddir. Müşahidə müsahibə və anketlər kimi digər mənbələrdən toplanan məlumatların doğruluğunu yoxlamaq üçün yaxşı bir yoldur. Müşahidə aktiv və ya passiv şəkildə edilə bilər [24.,s.101]. Passiv müşahidə analizçi müşahidə edərkən iştirakçı ilə əlaqədə, yəni müşahidəçi ona sual vermir. Aktiv müşahidə zamanı isə müşahidəçi iştirakçıya suallar verməklə müşahidə prosesini kəsilə bilər. Buna baxmayaraq, bu üsul analitikdən müşahidə sahəsi haqqında bilik və vaxt tələb edir və aktiv müşahidə zamanı istifadəçilər kəsildiyi zaman onların hamısına eyni cür davranmağı tələb edir.

Prototipləmə: Bu maraqlı tərəflərdən rəy almaq üçün hazırlanmış və dəyişikliklərin növbəti versiyaya daxil edildiyinə əmin olan ilkin məhsuldur. Bu üsul istifadəçilərə və analitiklərə sistem haqqında daha yaxşı məlumat əldə etməyə imkan verir. Bununla birlikdə, bir çox hallarda prototiplər vaxt və xərc baxımından baha başa gəlir və bu texnika böyük layihələr üçün yararlı deyil [22.,s.41].

İnformasiyanın saxlanması məlumatın davamlı istifadəsini və verilən məlumatın əldə edilməsini təmin edən bir formatda saxlanılmasını əhatə edir [31]. Buraya müəssisə üçün əhəmiyyətli olan strateji, kommersiya və s. materialların seçilməsi və saxlanma ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi meyarları; saxlanma üçün lazımi təchizat və avadanlıqla təmin edilməsi; materialların təhlükəsiz istifadəsi üçün siyasətini hazırlanması və həyata keçirilməsi və dəyərli məlumatların davamlı mövcudluğunu təmin edən qoruma proqramı üçün lazımi mənbələri təmin etmək daxildir.

Kompüter avadanlıqları əlverişsiz bir mühitə həssasdır. Yüksək temperatur, rütubət, həmçinin toz və kir kompüter cihazlarına zərər verə və tərkibindəki məlumatları məhv edə bilər.

İnformasiya digər vacib biznes aktivləri kimi, bir təşkilatın işi üçün vacibdir və lazımi şəkildə qorunması məqsəduyğundur. Bu getdikcə daha çox qarşılıqlı əlaqədə olan iş mühitində xüsusilə vacibdir. Artan qarşılıqlı əlaqə

nəticəsində informasiya artıq sayda və daha geniş təhlükə və risklərə məruz qalır.

İnformasiya təhlükəsizliyi informasiya risklərini azaltmaq mahiyyəti daşıyan informasiyanın qorunması deməkdir. Bu informasiya risklərinin idarə olunması deməkdir. Bunlara icazəsiz giriş, istifadə, açıqlama, dağılma, məhv edilmə, korrupsiya, dəyişiklik, yoxlama, qeyd və ya devalvasiya ehtimalının qarşısını almaq və ya azaltmaq daxildir [33]. Bu həm də hadisələrin mənfi təsirlərinin azaldılmasını da əhatə edə bilər. İnformasiya istənilən formada ola bilər, məsələn, elektron və ya fiziki, maddi (məsələn, sənəd) və ya qeyri-maddi (məsələn, bilik). İnformasiya təhlükəsizliyinin əsas istiqaməti təşkilatın məhsuldarlığını əngəlləmədən səmərəli siyasətin həyata keçirilməsinə diqqət yetirməklə məlumatların məxfiliyinin, bütövlüyünün və mövcudluğunun balanslı qorunmasıdır. Buna əsasən aşağıdakıları əhatə edən strukturlaşdırılmış risk idarəetmə prosesi vasitəsilə nail olunur:

- Məlumat və əlaqəli aktivləri, həmçinin potensial təhlükələri, zəiflikləri və təsirləri müəyyənləşdirilməsi;
- Riskləri qiymətləndirmək;
- Riskləri aradan qaldırmaq, azaltmaq, bölüşmək və ya qəbul etmək üçün, yəni riskləri necə həll etmək və ya idarə etmək barədə qərar verilməsi;
- Risklərin azaldılması tələb olunduğu təqdirdə, müvafiq təhlükəsizlik nəzarət orqanlarının seçilməsi və onları həyata keçirilməsi;
- Fəaliyyətləri izləmək, hər hansı bir problemi, dəyişiklikləri və inkişaf imkanlarını həll etmək üçün lazımi düzəlişlər etmək.

21-ci əsrdə informasiyanın saxlanması üçün yeni bir yolu – bulud texnologiyası kəşf olunmuşdur. Bulud texnologiyası ənənəvi məlumat saxlama baxımından bir sıra üstünlüklərə malikdir [31]. Məsələn, şirkət məlumatlarını bulud saxlama sistemində saxlasa, bu məlumatları onun işçiləri internetə çıxışı olan istənilən yerdən əldə edə bilər. Bu texnologiya sayəsində fiziki saxlama cihazını işçilər özü ilə gəzdirmək və ya məlumatı saxlamaq və almaq üçün eyni kompüterdən istifadə etmək məcburiyyətində qalmırlar. Doğru saxlama sistemi ilə

digər insanların məlumat əldə etmələrinə icazə verərək fərdi layihəni əməkdaşlıq işinə çevirə bilərsiniz.

Müəssisələrdə müştərilərdən alınan məlumatlar və bir layihə zamanı yaradılan informasiya etikətlənir və icazə tələb olunan məlumat bazalarında və fayl sistemlərində saxlanılır [20.,s.33]. Digər şəxslərin belə məlumatlara girişi yalnız müəssisə direktoru tərəfindən verilir.

İnformasiyanın qorunmasının ən geniş yayılmış metodları aşağıda təhlil olunur [31]:

1. Risk qiymətləndirmələri

Məlumat nə qədər risklidir, bir o qədər qorunma təmin edilməlidir. Bu qiymətləndirmələrin əsas səbəbi iqtisadi faydasıdır, çünki daha yaxşı məlumat təhlükəsizliyi daha çox xərclərə bərabərdir. Bununla birlikdə, hansı məlumatların daha çox qorunması lazım olduğunu və bütün məlumat emal sistemini daha səmərəli etdiyini təyin etmək vacibdir.

Risk qiymətləndirməsinin əsaslanmalı olan iki istiqaməti var: məlumat pozuntusundakı potensial sərtlik və pozulma ehtimalı. Bunların hər birində risk nə qədər yüksək olarsa, məlumatlar o qədər həssas olur. Bu qiymətləndirmələrdə çox vaxt etibarlı əsas qaydalarını yaratmağınıza kömək edəcək bir məlumat müdafiəsi işçisinin köməyi tələb olunur.

2. Yedəkləmə

Yedəkləmələr istifadəçi səhvləri və ya texniki nasazlıq səbəbindən tez-tez baş verə biləcək məlumat itkisinin qarşısını alma üsuludur. Yedəkləmə işləri mütəmadi aparılmalı və yenilənməlidir. Mütəmadi yedəkləmə şirkətə əlavə bir xərc gətirəcək, ancaq normal iş əməliyyatlarında ola biləcək fasilələr daha da baha başa gələcəkdir.

Yedəkləmə yuxarıda izah edilmiş prinsipə uyğun olaraq aparılmalıdır - aşağı əhəmiyyəti olan məlumatların tez-tez yedəklənməsinə ehtiyac yoxdur, lakin vacib məlumatların yedəklənməsi vacibdir. Belə ehtiyat nüsxələri etibarlı bir yerdə saxlanmalı və şifrələnməlidir. Vacib məlumatlar buludda

saxlanılmamalıdır. İstehsalçının təlimatlarına uyğun olaraq saxlama mühitinin vaxtaşırı yoxlanılması və rəsmi tövsiyələrə uyğun saxlanılmalıdır.

3. Şifrələmə

Yüksək riskli məlumatlar, yolda hər addımda şifrələməyə əsas namizəddir. Buraya əldə etmə onlayn kriptografiya protokolları, yaddaşın tam şifrələməsi və sonrakı saxlanma daxildir [23.,s.371]. Yaxşı şifrəli məlumatlar təhlükəsizdir; məlumatların pozulması hallarında belə məlumatlar oğrular üçün yararsız və bərpaedilməz olacaqdır.

Bu səbəbdən, şifrələmə müəssisələr üçün məlumatların qorunmasının ən yaxşı üsullardan biri kimi seçilmişdir. Məsələn, şirkət şifrələnmiş məlumatların pozuntusu halı ilə qarşılaşarsa, məlumatların lazımı səviyyədə qorunduğu hesab edildiyi üçün nəzarət orqanlarına məlumat verməyinə ehtiyac yoxdur. Yalnız bu səbəbdən, kodlaşdırma metodu məlumat təhlükəsizliyinin bir nömrəli metodu kimi nəzərdən keçirilməlidir.

4. Yalançı adlandırma

Pseudonimləşdirmə - yalançı adlandırma məlumatların təhlükəsizliyini və şəxslərin məxfiliyini artıran beynəlxalq səviyyədə istifadə olunan başqa bir üsuldur. Daha böyük məlumat dəsti ilə yaxşı işləyir və məlumat parçaları olan identifikasiyaedici məlumatdan ibarətdir. Məsələn, şəxslərin adları təsadüfi yaradılan xəttlər ilə əvəz edilir. Ona görə də bir şəxsin şəxsiyyətini və verdiyi məlumatlarını bir-birilərinə bağlamaq mümkün deyildir. Müəssisənin vacib informasiya kimi identifikasiya edilə bilən məlumatları olmasa da, digər faydalı məlumatların da qorunması lazım gəlir[31]. İnsanları təxəllüslü məlumatlardan birbaşa tanıya bilmədikləri üçün məlumatların pozulması və ya itməsi halında prosedurlar daha sadədir və risklər çox azalır.

5. Girişə Nəzarət

Şirkətin iş axınına girişə nəzarətinin tətbiqi çox səmərəli risk azaldılması metodudur. Məlumatlara girişi olan insanların sayı nə qədər az olsa, məlumatların pozulması və ya itməsi riski o qədər azdır.

Həssas məlumatlara yalnız daxil olmaq üçün əsaslı bir səbəbi olan etibarlı işçilərə icazə verilməsi təmin edilməlidir. Xüsusilə yeni işçilər işə götürüldükdən sonra mütəmadi olaraq məlumatların işlənməsi üzrə və ixtisasartırma kurslarının keçirilməsi məsləhətlidir.

6. Məhv

Məlumatların məhv edilməsi ilk baxışdan qorunma metodu kimi görünməyə bilər, amma əslində belədir. Məlumatlar bu şəkildə icazəsiz bərpa və girişdən qorunur.

2.3. İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ İŞ PROSESLƏRİNİN QURULMASININ İNKİŞAFINA VƏ MÜƏSSİSƏNİN TƏŞKİLATI QURULUŞUNA TƏSİRİ

Müasir şəraitdə informasiyanın rolu getdikcə artır. İnformasiya təminatının idarə edilməsi, əslində, informasiyanın təşkilatın əsas idarəetmə sistemləri ilə əlaqəsi - bütövlükdə idarəetmə prosesidir [32]. Bu, yalnız bütövlükdə idarəetmə funksiyalarının bütün dəsti daxil olmaqla deyil, həm də fərdi funksional idarəetmə işində nəzərdən keçirilməlidir.

İnformasiya texnologiyaları kompüter texnologiyasından istifadə edərək məlumatların yaradılması, saxlanması, idarə edilməsi və işlənməsi texnologiyaları ilə əlaqəli geniş fənlər və fəaliyyət sahələridir. İnformasiya texnologiyalarını yaratmaq üçün, yəni saxlama, emal, məlumatların ötürülməsi və alınmasına qoyulan məhdudiyyətlər, kompüter texnologiyalarının və proqram təminatlarının istifadəsi zəruridir.

İnformasiya texnologiyaları müəssisənin təşkilati məqsədlərini yerinə yetirmək üçün istifadə etməsi lazım olan bütün aparat və proqram təminatlarını özündə cəmləşdirir [5,s.294]. İnformasiya texnologiyası, eyni zamanda, məlumat istehsalında istifadə olunan məhsullar, metodlar, ixtiralar və standartlar kimi də müəyyən edilə bilər. Bir təşkilatın informasiya texnologiyaları resursları

iki yerə bölünür: informasiya texnologiyaları infrastrukturu və insan informasiya texnologiyaları ehtiyatları.

İnformasiya texnologiyaları müəssisələrin iş proseslərinin qurulmasına böyük təsir göstərir. Bu təsirlərdən bəzilərinə nəzər salaq.

İş prosesini avtomatlaşdırılması. İlbəil biznes proseslərinin artan avtomatlaşdırılması getdikcə daha geniş istifadə olunmağa və şöhrət qazanmağa başladı. Bu səmərəliliyi və iş axınıni əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

İnformasiya texnologiyaları müəssisələr üçün avtomatlaşdırılmış proseslərin inkişafına kömək edir. Bu nəinki əməliyyatın dəyərini azaltmağa kömək edir, həm də vaxta qənaət edir. Qazanılan vaxtı digər işlərə yönəltmək üçün istifadə etməklə iş proseslərini xeyli sürətləndirmək olar [16.,s.251].

Ödəniş, izləmə göstəriciləri, müştəri məlumatlarını toplamaq, müəyyən prosesləri izləmək və s. kimi proseslər asanlıqla avtomatlaşdırıla bilər. Bu məqsədlə istifadə edilə bilən çox sayda avtomatlaşdırma proqramı var.

İş proseslərinin uzaqdan idarə edilməsi. İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi şirkətinizin şəbəkəsinə uzaqdan daxil olmaq imkanı verir. Nəticədə, işçilərə iş yerində fiziki olmadıqları təqdirdə işlərin görülməsi imkanı ilə təchiz edir. Bu cür çevikliyin bir sıra faydaları var. Bu kütləvi populyarlıq qazanmışdır. Əslində, bir ABŞ-ın federal hökumətinin resurslarına görə, işçilərin 47% -i uzaqdan işləmək hüququna malikdir.

Mobil texnologiya. Mobil texnologiya rahatlığı, səmərəliliyi və sürəti sayəsində böyük rəğbət qazandı. İnformasiya texnologiyalarının populyarlığının artması ilə mobil texnologiyaların tətbiqi tez bir zamanda məşhurluq qazandı.

Mobil texnologiya işgüzar ünsiyyəti tamamilə yeni səviyyəyə qaldırır. Mobil bir komanda iş yerlərinin məhsuldarlığını əhəmiyyətli dərəcədə artırır bilər. Mobil texnologiya

Məlumatın qorunması. Hər bir təşkilatın biznes əməliyyatları, müştəri məlumatları və s. ilə əlaqəli müxtəlif məlumatlar olan məlumat bazası var. Bu cür məlumatlar iş üçün son dərəcə dəyərlidir və itirildiyi təqdirdə bir çox

problemlərə səbəb ola bilər. İnformasiya texnologiyasının aktuallaşdığı yer budur. İnformasiya təminatının informasiyanın maksimum qorunmasını təmin edəcək şəkildə saxlamaq üçün lazımi mənbələri təmin edir.

Virtual saxlama sistemləri məhdud sayda istifadəçinin onlara daxil olmasını təmin edərək məlumatı təhlükəsiz saxlaya bilər. Genişləndirilmiş qorunma da bu sistemlərin sındıra bilməməsini və bəzi problemlərə görə məlumatların məhv edilməməsini təmin edir[32]. Nəticə etibarilə, informasiya texnologiyaları işin bütövlüyünü qorumağa kömək edir.

Resursların idarə edilməsi. Bir biznesin müxtəlif resursları var. Bunlara maliyyə mənbələri, insan resursları və s. aiddir. Böyük təşkilatlar üçün resursların idarə edilməsi olduqca çətin olur. İnformasiya texnologiyaları geniş mümkün həll yollarını təqdim etməklə bu mənbələrin səysiz idarə olunmasında mühüm rol oynayır.

Məsələn, ERP inteqrasiyası müxtəlif iş proseslərinin səmərəliliyini artırır. ERP bir təşkilata müxtəlif iş əməliyyatlarını idarə edə və avtomatlaşdırma bilən bir sıra inteqrasiya edilmiş tətbiqlərdən istifadə etməyə imkan verən bir iş idarəetmə proqramıdır.

Belə proqramın əsasını informasiya texnologiyaları təşkil edir. ERP tətbiqi sürətlə inkişaf edir və getdikcə daha çox müəssisə müəyyən iş proseslərini əngəlsiz hala gətirmək üçün bu səmərəli texnologiyanı tətbiq edir.

Açıq mənbəli proqram təminatı. İnformasiya texnologiyaları müxtəlif təşkilatlar üçün müəyyən vasitələrdən pulsuz istifadə etməyə imkan verən müxtəlif açıq mənbəli proqramlar üçün yol açdı [21.,s.503]. Açıq mənbə proqram təminatının əsas üstünlüyü çevik lisenziyadır. Bu mənbə koduna dəyişikliklər etməyə imkan verir.

İnformasiya texnologiyalarının genişləndirilmiş tətbiqinin bu kimi üstünlükləri müəssisələrə rəqabət üstünlükləri vermişdir. Ən əsası, müəssisələr bu texnologiyayı qazanclarını artırmaq və uzunmüddətli müvəffəqiyyəti təmin

etmək üçün istifadə edirlər. Düzgün işlər görsəniz, işinizin yeni zirvələrə çatmasına kömək edə bilər.

Müştəri məmnuniyyətinin təmin edilməsi. Müştəri təcrübəsi və məmnuniyyəti bütün biznes proseslərinin vacib tərəfləridir. Müştəri məmnuniyyətinin açarı güclü bir müştəri dəstəyi komandası və şirkətin müştərilərin tələblərinə cavab verə bilməsidir.

Müəssisədə informasiya texnologiyalarının tətbiqi mövcud rəhbərliyin əsas vəzifələrinə uyğundur. İdarəetmə prosesinin avtomatlaşdırılmasının əsas məqsədləri [20.,s.33]:

- Proseslərə idarəetmə nəzarəti təmin edilməsi;
- Kadrlar işindəki səhvlərin aradan qaldırılması;
- Qərarları təhlil etmək bacarığının inkişaf etdirilməsi;
- Strateji planlaşdırma imkanı verilməsi;
- Böyük bir sənəd axınının işlənməsi və təhlilini təmin edilməsi;
- Əməliyyatları başa çatdırmaq üçün tələb olunan vaxtı minimuma endirilməsi;
- Əməliyyatların maya dəyərinin minimuma endirilməsi;
- Kadrların sayını artırmadan əməliyyatların sayını artırmaq imkanı verilməsi.

İnformasiya texnologiyaları müştərilərlə ünsiyyət qurmaq və problemlərini real vaxtda həll etmək üçün ən yaxşı vasitədir [21.,s.504]. Bu məqsədlə e-poçt, sosial media və digər mesajlaşma platformaları kimi qurğuların kilidini açdı. Məmnun müştəri bazası bir işin böyüməsi üçün vacib amildir. Müxtəlif bulud əsaslı rabitə kanalları müştəri təcrübəsini daha da inkişaf etdirdi.

Təşkilatlar ümumi kapital xərclərinin təxminən 40% -ni infrastruktur texnologiyalarına xərcləyirlər. İnsan IT resurslarına maaş, işçilərinin təhsili, habelə son istifadəçilər üçün bu təhsil ilə bağlı xərclər daxildir. İnsan IT qaynaqları firmalara unikal bir yenilik gətirir. İnfrastruktur həmin resurslarının verdiyi imkanlardan qərar qəbul etmək və dəyər yaratmaq istiqamətində istifadə edə bilirlər. Bundan əlavə, insan resurslarından aktiv istifadə firmaların daxili

proseslərini və quruluşunu davamlı dəyişən xarici mühit ilə əlaqələndirərək firmalara rəqabət üstünlüyünü təmin edə bilər [15.,s.547].

Crowston and Malone görə, informasiya texnologiyaları və təşkilati quruluş arasında texnoloji, təşkilati və interaktiv zərurət var [16.,s.252]. Texnoloji zərurət, texnologiyanın özünün təşkilati quruluşa müəyyən təsir göstərdiyini iddia edir. Woodward tərəfindən edilən bir araşdırma göstərir ki, biznes formal quruluşu, təşkilatda istifadə etdikləri istehsal texnologiyası ilə öz formasını alır. Bu mərhələdə təşkilati dəyişiklik texnologiyaya tuş gələ bilər. İkincisi, təşkilati zərurət dəyişikliyə mənfi cəhətdən baxır. Bu yanaşma menecerlərin, təşkilatın ehtiyaclarını ödəmək üçün bir texnologiyada da dəyişiklikləri həyata keçirə biləcəyini müdafiə edir. İnteraktiv zərurət texnologiyaların nəyə imkan verdiyi və menecerlərin və təşkilatın əldə etməyə çalışdıqları arasında qarşılıqlı əlaqənin mürəkkəblik olduğunu göstərir. Crowston və Malone bu yanaşma ilə razılaşır və təşkilatın ehtiyaclarının və mövcud texnologiyanın təşkilati dəyişikliyə səbəb ola biləcəyini dəstəkləyir.

İnsanlar arasında ünsiyyət əsasən bir şəbəkə quruluşundadır və daha çox şifahi olur, bu da informasiya texnologiyalarından ciddi dəstək tələb etmir. Həm də bu ünsiyyət effektivliyə yönəldilmişdir. Nisbətən kiçik firmalarda daxili proseslər o qədər də mürəkkəb deyil, buna görə səmərəlilik böyük firmalardakı kimi vacib deyildir. Bunun əksinə olaraq, böyük istehsal firması olan General Electronics və Toyota kimi mexaniki quruluş firmalarının, yazılı və rəqəmsal rabitənin zəruri olduğu yüksək iyerarxik quruluşa sahibdirlər. Buna görə informasiya texnologiyalarından ciddi dəstək tələb edilir. Qaydalar və normalar əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş və proseslər rəsmiləşdirilmiş və standartlaşdırılmışdır. Onların daxili prosesləri xeyli mürəkkəbdir, buna görə səmərəlilik böyük narahatlıq doğurur.İnformasiya texnologiyaları mexanik quruluş firmalarına daha çox təsir göstərəcəkdir, çünki proseslər və quruluş informasiya texnologiyaları resurslarının yerləşdirilməsi və istifadəsi daha uyğundur.

Laudon & Laudon [23.,s.369], bütün təşkilatların quruluşa və ya formaya sahib olduğunu və bir təşkilatda istifadə edilən informasiya texnologiyalarının tipi ümumiyyətlə təşkilatın strukturunu əks etdirdiyini iddia edir. Məsələn, peşəkar bürokratiya quruluşunun əsas nümunəsi olan bir xəstəxanada zəif mərkəzləşdirilmiş səlahiyyəti olan şöbə müdirləri üstün olur. Ona görə bir xəstəxanada tibb bacıları və sosial işçilər də daxil olmaqla administrasiya, həkimlər və digər sağlamlıq mütəxəssisləri tərəfindən idarə olunan paralel xəstə qeydiyyat sistemini yerləşdirmək və istifadə etmək mümkündür. Başqa bir nümunə kimi adətən sadə təşkilati quruluşa sahib olan və sahibi və baş icraçı direktoru kimi fəaliyyət göstərən sahibkarlar tərəfindən idarə olunan kiçik ölçülü sahibkarlıq firmaları ola bilər. Belə kiçik firmalar adətən zəif qurulmuş sistemlərə malikdirlər və bu sistemlərin təşkilat üçün dəyəri və faydalılığı sürətli olaraq azalır. Digər tərəfdən, bölünmüş bürokratiya quruluşuna sahib olan böyük firmalarda vahid inteqrasiya olunmuş informasiya texnologiyaları infrastrukturunu tapmaq ehtimalı azdır. Bu firmaların bir çox yerlərdə bölmələri mövcuddur, hər bir yerin özünün informasiya sistemləri və texnoloji infrastrukturunu var [23.,s.372].

Təşkilati quruluşuna görə təşkilatlar bir çox cəhətdən bir-birindən fərqlənir. Crowston və Malone görə [16.,s.250], fərqli təşkilatlara informasiya texnologiyaları fərqli təsir göstərə bilər. Ayrıca rəasionalist, məlumat emalı, motivasiya və siyasət kimi dörd fərqli sahəyə dair fikirlərini qeyd etdilər. Rəasionalist baxış təşkilatların mənfəətin artırılması kimi qarşıya qoyulmuş məqsədlərlə işlədiyini ifadə edir. Bu təşkilatlar işə qəbul, işin itirilməsi, iyerarxiyanın idarəetmə intensivliyi, mərkəzləşdirmə, mərkəzsizləşdirmə, fərqləndirmə və rəsmiləşdirmə kimi fundamental məsələlərə daha çox əhəmiyyət verirlər. İnformasiya emalı yanaşması rabitə modellərini, zəif əlaqələri və sosial konteksti ilə yanaşı, rəasionalist görüşü də əhatə edir. Motivasiya yanaşması işçilərin təşkilatın məqsədlərindən fərqli məqsədlərə sahib olması fikrini dəstəkləyir. Bununla birlikdə, bu baxımdan işçilər, məqsədlərin vəhdətinə əmin olmaq üçün vəzifələrini təşkilatların hədəfləri ilə paralel şəkildə təşkil edə

bilərlər. Digər tərəfdən, siyasi baxış təşkilatlarda konfliktləri və fərqli məqsədləri olan fərqli insanlar qrupunun ola biləcəyini iddia edir. Bu perspektivlər güclərin məqsədləri bir araya gətirmək üçün istifadə oluna biləcəyini və təşkilatlardakı qruplar tərəfindən özlərini gücləndirmək üçün informasiya texnologiyalarından istifadə edilə biləcəyini dəstəkləyir

Təşkilatların quruluşu ilə bağlı əsas araşdırmalarda mərkəzləşdirilmiş şəkildə biznesin formalaşması üçün texnologiyanın müəyyənədi amil olması müzakirə olunur. Digər tərəfdən, bu sahələr üzrə dərin tədqiqatlar göstərir ki, texnologiya səlahiyyət və nəzarət mexanizminə, təşkilati səviyyəyə və təşkilat daxilindəki şöbələrin sayına təsir göstərir. İnformasiya texnologiyaları aşağıdakı aspektlərdə təşkilatın quruluşuna təsir edir:

- Mərkəzləşdirmə və mərkəzsizləşdirmə
- Səlahiyyət və nəzarət
- Nəzarət sahəsi
- Təşkilat səviyyəsində dəyişiklik
- Departamentin quruluşu
- Qərar vermə prosesi və s.

Texnologiya təşkilatları sərbəstliklə təmin edir və bu səbəbdən firmalar mərkəzləşdirilmiş və ya mərkəzləşdirilməmiş fəaliyyət arasında seçim edə bilirlər. Texnologiyanın digər tərəfində təşkilatçılıq mədəniyyəti və ətraf mühit amilləri təşkilatda iyerarxiyanın formalaşmasına təsir göstərir. Təşkilatda istifadə olunan texnologiya elastiklik, yaradıcılıq təşviq edərsə, o zaman şirkətin quruluşu daha mərkəzsizləşdirilir.

Henri Fayol, səlahiyyəti sərəncam vermək və itaət gözləmək hüququna sahiblik kimi müəyyən etmişdir [34]. Klassik idarəetmə yönümü kiçik vəzifələr arasında koordinasiyanı təmin etmək üçün təşkilatın mərkəzləşdirilməsini dəstəkləyir. Şirkətdəki üfüqi və ya şaquli səlahiyyət, idarəetmə mexanizminin mərkəzləşdirilmiş və ya mərkəzləşdirilməmiş şəkildə necə işlədiyini göstərir. İş həyatında kompüterin ortaya çıxması ilə nəzarət və səlahiyyət gücünün mərkəzləşdirilməsi gözlənilirdi. Buna baxmayaraq, informasiya

texnologiyalarındakı son inkişaf həm mərkəzləşdirilmiş, həm də mərkəzləşdirilməmiş səlahiyyət və nəzarət mexanizmlərinə imkan verir.

Dünya biznes mühitində hər gün formalaşan yeni iqtisadiyyatlar tərəfindən nəzarət sahəsinin daraldığı müşahidə edilmişdir. Nəzarət sahəsi funksional menecerə və ya baş rəhbərliyə hesabat verən insan resurslarının sayına aiddir. Yeni texnologiyaların müəssisələr tərəfindən hər gün daha çox istifadəsinə əsaslanaraq təşkilatlara getdikcə daha az işçi qüvvəsi lazım olduğuna inanılır. Bununla birlikdə kompüterləşmə yolu ilə idarəetmənin mərkəzləşdirmə dərəcəsinə baxmaq vacibdir [31]. Bunun arqumenti informasiya texnologiyalarının idarəetmənin mərkəzləşdirilməsini təmin etdiyini və qısa müddətli əməliyyat səviyyəsində və uzun müddətli idarəetmə səviyyəsində nəzarət sahəsinin daralmasına səbəb olduğunu dəstəkləyir.

İstehsal və informasiya texnologiyalarının müəssisə sistemlərinin geniş istifadəsi ilə təşkilatın strukturunda bir çox dəyişikliklər mühüm oldu. Bunlardan biri işlərini az xərclə və daha az vaxtda səmərəli şəkildə həyata keçirməyə kömək edə biləcək maşınların istifadəsi səbəbindən insan işçi qüvvəsinə daha az ehtiyac olmasıdır. Bu gün şirkətlər bilik və dəyər məlumatlarına əsaslanır və bunlar şirkət üçün yeganə və unikal bir resursdur. Yeni iqtisadi sistem asılılığı yüksək rəqabətli bir iş mühitində iştirak, üfüqi hərəkətlər olan öz iyerarxik müəssisələrini yaradır. İndi təşkilatlarda ənənəvi iyerarxik quruluş əvəzinə bilik, azadlıq, yaradıcılıq daha çox dəstəklənir.

Məlumat yaratmaq və bu məlumatları emal etmək hazırda təşkilat səviyyəsində üfüqi şəkildə hərəkət edir. İqtisadi dəyişənlərin və qloballaşmanın dəyişməsinin təsiri bu gün müəssisələri informasiya texnologiyaları ilə daha çox gücləndirir. Buna görə istehsal proseslərini bir bölmədən digər bir vahidə köçürmək üçün vaxt sərf eləməirlər. Yenidən idarəetmə prosesləri və yeni idarəetmə üslubları səbəbindən idarəetmə mərhələləri yox olur. Nəticədə, informasiya texnologiyaları şöbələrə yenidən birləşməsinə və ya bu şöbələrə öz funksiyaları ilə bölünməsinə və ya yeni şöbələrə yaradılmasına kömək edir [15., s.547].

Qərar qəbul etmə idarəetmə və təşkilati bir proses kimi təşkilati fəaliyyətin mərkəzidir. Rəqabətə davamlı bir iş dünyasında məlumatların toplanması, qiymətləndirilməsi, alternativ strategiyaların müəyyənləşdirilməsi və son qərarın səmərəli və vaxtında alınması çox vacibdir. Qərar qəbul etmə, məlumatın işlənməsi üsuludur. Menecerlər informasiyanı emal edir, qərar verir və sonra qərarın işçilər tərəfindən tam başa düşüldüyünə və tətbiq olunduğuna əmin olurlar. Laudona görə qəbul edilən qərarların sayının artmasını, planlaşdırma vaxtının azaldılmasını, qərarın qəbul edilməsinin şəxsi olmağından irəli gələn biləcəyini, inzibati işin xarakterinin dəyişməsi müsbət hala çevrildiyini müzakirə edir [10.,s.294].

Şübhəsiz ki, texnoloji dinamikaya və bazar meyllərinin dəyişməsinə ən yaxşı uyğunlaşan təşkilat kimi müəyyən edilə bilən və aktiv, enerjili və uzaqgörən, rəqabətqabiliyyətli və özəlliyi ilə seçilən təşkilatlar dəyişikliklərə uyğunlaşmaqla idarəetmədə 3 əsas strateji komponentin inkişaf etdirməliyə:

- İnsanlar: bacarıqlı və ixtisaslı
- Proseslər: Görünən və uyğunlaşan
- Ekosistem: Əlaqəli və birgə.

FƏSİL 3. STRATEJİ İDARƏETMƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNFÖRMASİYA TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. STRATEJİ İNFÖRMASİYA İDARƏETMƏ SİSTEMİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Strateji informasiya sistemləri korporativ biznes təşəbbüsünə cavab olaraq hazırlanan məlumat sistemləridir. Bu idarəetmə sistemi təşkilata rəqabət üstünlüyü vermək məqsədi daşıyır. Onla daha aşağı qiymətə, fərqli, müəyyən bir bazar segmentinə yönəlmiş və ya yenilikçi bir məhsul və ya xidmət təqdim edə bilirlər.

Strateji informasiya idarəetmə sistemi informasiya texnologiyaları (İT) dünyasının xarakterik xüsusiyyətdir [7.,s.94]. Bir sözlə, bu idarəetmə sistemi müəssisə və təşkilatlara yaratdıqları və aldıkları məlumatları kateqoriyalara bölməyə, saxlamağa, emal etməyə və ötürməyə kömək edir. Ayrıca şirkətlərə məlumat bazalarına ölçü və analitik vasitələrin tətbiqinə kömək etmək üçün vasitələr təklif edir, bu da böyümə üçün imkanları tapmaga imkan verir və əməliyyat səmərəliliyinin artırılması yollarını göstərir.

Şübhəsiz ki, verilənlərin, informasiyaların, biliklərin və onlarla əlaqəli İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) strateji idarə olunması XXI əsrdə təşkilatlar üçün əsas strateji məqsəd və yaxşı fürsət olduğu ilə çoxları razıdır. İKT məhsulları və xidmətləri bazarı on milyardlarla dollar/avro ilə ölçülə bilər. Məlumdur ki, inkişaf etmiş dünyada şirkətlərin hər il dövriyyənin 2 faizini təkcə şirkətin aparat və proqram təminatına xərcləyir [30]. Şübhəsiz ki, İKT əsaslı sistemlərin tətbiqi və istismarı ilə əlaqədar dəyişikliklərin idarə edilməsi, inkişafı və idarə olunması ilə bağlı xərclər nəzərə alınarsa, bu rəqəm artacaqdır. Ancaq biz yenə də informasiya əsrində, şəbəkəli cəmiyyətdə, qloballaşma, bilikli idarəetmə haqqında danışırıq və bu dövrdə şirkətlərin hər biri özünəməxsus şəkildə İKT-dən effektivlik və səmərəlilik üçün istifadə eləyir. Bu məsələlərə dair strategiyanın nə qədər az inkişaf etdirildiyi təəccüblüdür.

Onlara münasibət müxtəlif olsa da, İKT-nin davamlı olacağına şübhə yoxdur. Bəziləri bu cəsarətli yeni dünyanın ortaya çıxmasının xeyirdən başqa bir şey olmadığını görsə də, digərləri təşkilati həyatın incəliklərini, səbəb olan məhvi və özəlliklərin işğalını başa düşməyən texnoloqların artan xərclərindən narazılıqlarını bildirirlər. Buna baxmayaraq, İKT-nin təsiri onun gücü sayəsində getdikcə daha artıq hiss olunur və ən pis proqnozlardan da üstün olmağa davam edir. Bu təsiri fərdlər, təşkilatlar, milli hökumətlər və bütövlükdə cəmiyyət hiss edir.

Həqiqətdir ki, İKT sferasında işin ilk günlərindən bu yana belə texnologiyalar çox inkişaf etmişdir. Bu cür yeniliklərə paralel olaraq və texnologiyaların təşkilatlarda rolunu getdikcə daha dərinlən dərk etmək lazımdır. Belə dövrdə informasiya sistemlərinin strategiyası anlayışı da yüksəlir. Cədvəl 2 bizə sadələşdirilmiş struktur təqdim edir. Bu da inkişafın bəzilərinin əks etdirir. Adətən belə hadisələrə aşağıdakı 2 nöqtəyi-nəzərdən fərqlənən dörd mərhələdə baxılır [27]:

(a) informasiya sistemləri strategiyasının daha çox texnologiyaya əsaslanan, aşağıdan yuxarı proses kimi nəzərə alınması ilə müqayisədə işgüzar, yuxarıdan aşağı prosesi kimi nəzərdən keçirilə biləcəyi dərəcəsi;

(b) bu kimi strategiyaların daha uzunmüddətli strateji hədəf təyin etməsi ilə müqayisədə qısamüddətli problemlərin həllinə nə dərəcədə əsaslandığı.

Cədvəl 2. İnformasiya sistemləri strategiyasının əks olunması

	Prospektiv	Proaktiv
Məqsəd axtarışı (Strategiyanın formallaşdırılması)	Gələcək effektivlik	Rəqabət
Problem əsaslı (Problemlərin həlli)		

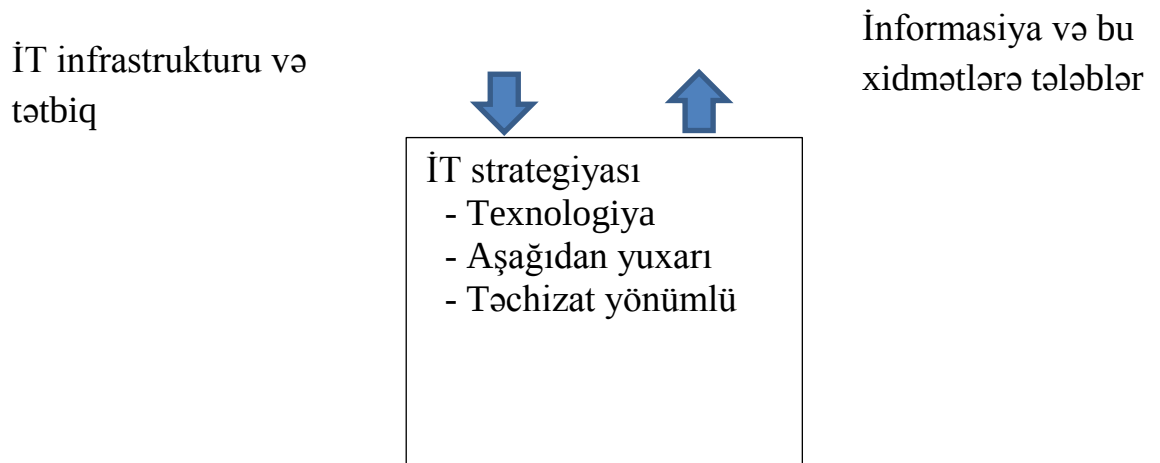
Reaktiv	Təcrid edilmiş
Cari effektivlik	Səmərəlilik
Yuxarı-aşağı, biznes əsaslı	Aşağı-yuxarı, texnologiya əsaslı

Məsələn, cari, gələcək səmərəliliyi, effektivlik və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün müəssisədə məlumatların səmərəli saxlanması istəyi ilə xarakterizə olunan saxlama mənbələrinin planlaşdırılması adlandırılan strategiyaya ehtiyac mövcuddur. Cədvəl 2-də göstərilən model təklif edir ki, informasiya sistemlərinə strateji yanaşma İKT-dən başlayaraq, səmərəlilik məsələlərindən, effektivlik və rəqabət qabiliyyətinə qədər dörd mərhələdən keçmişdir. İnformasiya sistemlərinin inkişafı üçün mövcud strategiyada bu mərhələlərin hər birinin aspektlərini özündə ehtiva edir [27].

Massaçuts Texnologiya İnstitutunun (MIT) tədqiqatlarının bir çoxu məlumat sistemlərinin strategiyası barədə düşünülməli əsas məsələnin İKT-nin biznes strategiya ilə uyğunlaşdırılması olmasını bildirir. Biznes strategiyası və onu dəstəkləmək üçün zəruri IT infrastrukturunu arasında kifayət qədər boşluq olduğu məlumdur. Earl [19, s.2] informasiya sistemləri ilə informasiya texnologiyaları strategiyaları arasında fərq qoyaraq, birincisinin lazımı məlumatların əlaqəsi, digəri isə bu məlumatı təmin etmək üçün İKT-nin necə istifadəsi ilə bağlı suallarına aiddir.

Şəkil 3. Earla görə informasiya sistemləri ilə informasiya texnologiyaları strategiyaları arasındakı fərq

İS Strategiyası - Biznes - Yuxarıdan aşağı - Tələb



Qeyd edək ki, Şəkil 3-də göstərildiyi kimi, Earl informasiya sistemləri strategiyasının əslində biznes və tələbat yönümlü olduğunu iddia edir. Bu biznes strategiyasından qidalanan yuxarıdan aşağı bir proses kimi götürülə bilər. Daha sonra iddia edir ki, informasiya sistemlərinin strategiyası IT direktoru deyil, biznes icraçısının işi olmalıdır [19.,s.2]. Əksinə, informasiya texnologiyaları strategiyasının daha çox texnologiya və tədarük tərəfindən idarə olunduğu kimi qəbul edir, heç olmasa bu mövcud texnoloji infrastrukturdan - cari planlaşdırma baxımından mümkün bir şeydən asılıdır.

Strateji idarəetmə sistemi mərkəzləşdirilmiş şəkildə hazırlanmış və strateji biznes vahidinə yayılmışdır ki, korporativ strateji məlumat sisteminin planlaşdırılmasına yanaşma pilləli olaraq təyin olunsun [20.,s.35]. Ümumilikdə idarəetmə sistemi strategiyası həm xərc rəhbərliyi, həm də fərqləndirmə strategiyasını dəstəkləmək məqsədi ilə mövcud idarəetmə sisteminin integrasiyasına, həmçinin daha geniş dəyər zənciri tərəfdaşları ilə xarici integrasiyaya yönəlmişdir.

Strateji nöqteyi-nəzərdən idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsində məsələ informasiya emalı qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması, biliklərin həm təşkilat daxilində, həm də onun ətrafında bölüşdürülməsi yolunun yaxşılaşdırılması və kömək edə biləcəyi dərəcəsində olmasıdır.

Laudon və Laudon [23.,s.372] iddia edirlər ki, informasiya sistemlərinin idarə olunması, mühasibat uçotu və hesabatın aparılması kimi xərclərin idarə edilməsinə və azaldılmasına yönəlmiş funksiyasının yeganə hissəsi ola bilməz.

Dəyərlərin zəncirvari fəaliyyətində qabaqcıl informasiya sistemlərinin istifadəsi şirkətlərə rəqabət fərqliliyini artırmaqla yanaşı, xərc liderliyi və nəticədə davamlı rəqabət üstünlüyü əldə etmək imkanı verir. Başqa sözlə, eyni zamanda xərclərin azaldılması və fərqləndirmə aparılması qabiliyyəti informasiya sistemindən istifadə üçün meyar olmalıdır. Earl [18.,s.9] iddia edir ki, informasiya sistemi bunlardan ən azı birində strateji silah olma potensialına sahibdir:

- (1) rəqabət üstünlüyü qazanılması;
- (2) məhsuldarlığı və fəaliyyəti yaxşılaşdırılması;
- (3) idarəetmə və təşkili yollarının yaradılması;
- (4) yeni müəssisələrin inkişafı.

Bunlar informasiya sisteminin strateji və idarəetmə fəaliyyətlərində istifadəsinin əməliyyat kontekstində istifadəsindən daha vacib olduğunu göstərir. Onların araşdırmasına görə şirkətin informasiya sistemlərinin aşağı daxili və xarici integrasiyası və yuxarı və aşağı axın dəyərinin yaranmasına mənfi təsiri məsələlərini həll etməkdə şirkətin təcrübəsinin təhlili vacibdir.

Şirkətlər sistemli olaraq alqı-satqı, anbar, materialların idarə edilməsi və paylanması kimi daxili iş əməliyyatlarını yenidən qiymətləndirərək iş səmərəliliyini və effektivliyini artırmağa çalışmışdır. Bu, daxili dəyər zəncirinin effektivliyini və səmərəliliyini artırmaq üçün İstehsal Resurs Planlaşdırması və Just-In-Time kimi texnikalardan istifadə etmişdir. Şirkətlər böyük effektiv resurs planlaşdırılması sistemini keçən əsrin axırlarında tətbiq etməyə başladı.

Strateji idarəetmə müəssisələrin son 15-20 ildə məlumat axınlarının əksəriyyətini əks etdirən alışı sifarişlərinin, veksellərin və hesab-fakturaların kağız nüsxələri olduğu təşkilatlararası məlumat sistemi inkişafının ilk mərhələsindən [36] keçdi. Müəssisələr hazırda satınalma sifarişlərini və hesab-fakturaları emal edir, həmçinin müştərilərinə əlavə status şəbəkəsini (VAN) istifadə edərək elektron məlumat mübadiləsi vasitəsi ilə sifariş statusu, qiymət sorğuları və əməliyyatların planlaşdırılması təmin edir və bu da IOS inkişafının üçüncü mərhələsinə doğru getdiklərini göstərir.. Strateji idarəetmə müəssisələri

hazırda mövcud tətbiqlərini ən çox Enterprise Resource Planning (ERP) sistemlərinə integrasiya edir.

Strateji informasiya idarəetmə sistemində mövcud boşluqları aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı problemlərin həlli məqsəddə uyğundur [26]:

- Strateji idarəetməni operativ idarəetmədən ayırmaq.
- İdarəetmə üçün cavabdeh olan ayrıca bölmənin yaradılması.
- Vahid sistemdə məlumatların toplanması və təhlili.
- Strategiyanın inkişafı və həyata keçirilməsinin müasir bir mexanizmin formalaşması.

- Strateji nəzarət vasitələrinin tətbiqi.

Bu vəzifələri iki bloka bölmək olar:

- Strategiyanın həyata keçirilməsi üçün yeni bir mexanizmin hazırlanması. Bu mexanizmin bir hissəsi olaraq məlumat toplamaq və təhlil etmək üçün vahid bir sistem yaradılması və yeni strateji nəzarət vasitələrinin tətbiq edilməsi vacibdir.

- Operativ idarəetməsindən ayrılacaq strateji idarəetmə üçün cavabdeh bir bölmənin yaradılması.

3.2. MÜƏSSİSƏLƏRİN İNFORMASIYA TƏMİNATININ YAXŞILAŞDIRILMASI METODLARI

İstehlakçıların zövqlərini dəyişdirməkdən tutmuş, müəssisələrin istehsal etdikləri məhsullar və bazara çıxma tərzini dəyişdirməyə qədər texnologiyanı gündəlik iş əməliyyatlarının ən kiçik detallarında da görmək olar. İşçilərin və investisiyaların məhsuldarlığını artırmaq, iqtisadi fəallığı sürətləndirmək, sənayelər arasında qarşılıqlı əlaqəni təşviq etmək və yeni texnologiyaların davamlı olaraq yerləşdirilməsinə imkan vermək, həmçinin azaldılmalı olan yeni iş risklərini yaratmaqda informasiya texnologiyalarının rolu böyükdür [19.,s.7].

Müəssisənin informasiya təminatı məlumatın müəssisənin idarəetmə sistemləri və bütövlükdə idarəetmə prosesi ilə əlaqəsidir. Bu bütün idarəetmə funksiyalarını əhatə edən cəmdə deyil, həm də fərdi funksional idarəetmə fəaliyyətləri, məsələn, proqnozlaşdırma və planlaşdırma, uçot və təhlil kimi qiymətləndirilə bilər. Bu, funksional idarəetmənin informasiya dəstəyinə xas olan spesifik aspektləri kölgə altına salmaqla yanaşı, daxili tədqiqat işlərini istiqamətləndirməyə imkan verən ümumi xüsusiyyətlərini də aşkar edir[30].

Müasir şəraitdə informasiya təminatı əsaslı idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün zəruri olan məlumatların toplanması və işlənməsindən ibarət mühüm bir sahəyə çevrilmişdir. Şirkətin mövqeyi və fəaliyyəti haqqında məlumatların ən yüksək idarəetmə səviyyəsinə ötürülməsi və şirkətlərin əlaqələri bütün bölmələri arasında qarşılıqlı məlumat mübadiləsi müasir elektron kompüter texnologiyaları və digər texniki rabitə vasitələri əsasında həyata keçirilir.

Effektiv idarəetmə qərarlarının hazırlanması üçün işlənməli olan məlumatların miqdarı o qədər böyükdür ki, insan imkanlarını çoxdan aşmışdır[36]. Elektron hesablama texnologiyasının geniş yayılmasına, yeni bir riyazi aparatın və iqtisadi-riyazi metodların yaradılmasını tələb edən avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin inkişafına səbəb olan müasir genişmiqyaslı istehsalın idarə olunmasında çətinliklər vardır.

Effektiv informasiya təminatının təşkilinə bir sıra tələblər qoyulur. Onlar məlumatın analitikliyi, obyektivliyi, tamlığı, səmərəliliyi, rasionallığı və s. təşkil edir.

Birinci tələbin mənası, tədarük mənbələrindən asılı olmayaraq bütün iqtisadi məlumat sisteminin həmin fəaliyyət sahələri haqqında məlumatların dəqiq alınmasını təmin etmək və rəhbərin o anda ehtiyac duyduğu təfərrüatlarla iqtisadi hadisələri və prosesləri hərtərəfli öyrənmək və rəhbərin əsas amillərin təsirini müəyyənləşdirmək və istehsalın səmərəliliyini artırmaq üçün təsərrüfatdakı ehtiyatları müəyyənləşdirmək kimi ehtiyaclarına cavab verməsidir. Buna görə bütün informasiya təminatı sistemi daim təkmilləşdirilməlidir.

Müəssisədə mühasibat uçotu, planlaşdırma və statistikanın təşkil edilməsi bugünkü təcrübədə özünü göstərir. Orada sənədlərin formaları, onların məzmunu, iş axınının təşkili daim nəzərdən keçirilir, məlumatların toplanması və saxlanması üçün yeni formaları meydana çıxır. Bütün dəyişikliklər təkcə mühasibat və ya planlaşdırma tələblərinə uyğun deyil [14.,s.42]. İdarəetmə qərarlarını inkişaf etdirmək üçün əsasən informasiya təminatına ehtiyac duyulur.

İqtisadi məlumatlar tədqiq edilən hadisə və prosesləri etibarlı, düzgün şəkildə əks etdirməlidir. Əks təqdirdə, analizin nəticələrindən çıxarılan nəticələr realığa uyğun gəlməyəcək və analitiklər tərəfindən hazırlanan təkliflər müəssisəyə nəinki xeyir verməyəcək, əksinə zərər verə bilər.

İnformasiya axınının təşkili üçün növbəti tələb müxtəlif mənbələrdən gələn məlumatların vahətidir. Bu prinsip müxtəlif məlumat mənbələrinin təcrid edilməsi və təkrarlanmasının aradan qaldırılması zərurətini ortaya qoyur. Beləliklə, hər bir iqtisadi hərəkət, hər bir iqtisadi qərar yalnız bir dəfə qeydə alınmalı və əldə olunan nəticələr mühasibat, planlaşdırma, nəzarət və təhlil zamanı istifadə edilə bilər [7.,s.96].

Təhlilin effektivliyi yalnız onun nəticələrinə əsasən istehsal prosesinə tez müdaxilə etmək mümkün olduqda təmin oluna bilər. Yəni, məlumat lazım qədər tez təhlilçiyə getməlidir. Bu, daha bir informasiya tələbinin - əməliyyat səmərəliliyinin mahiyyətidir. Məlumatın səmərəliliyini artırmaq üçün ən yeni rabitə vasitələrindən istifadə etmək, kompüterlə məşğul olmaq və s. kimi yollar ilə əldə edilir.

İnformasiya keyfiyyətinə qoyulan tələblərdən onun tədqiqat predmeti və obyektləri, zaman müddəti, göstəricilərin hesablanması metodologiyası və bir sıra digər xüsusiyyətləri ilə müqayisəsinin təmin edilməsidir.

Və nəhayət, informasiya sistemi rəşional olmalıdır, yəni məlumatların toplanması, saxlanması və istifadəsi üçün minimum xərc tələb etməlidir. Bir tərəfdən hər hansı iqtisadi fenomenin və ya prosesin hərtərəfli təhlili hərtərəfli informasiya tələb edir. Onun olmaması halında, analiz tam olmaz. Digər yandan,

məlumat onun axtarışını, toplanmasını və qərar qəbulunu uzadır. Bu tələb məlumatın faydalılığını öyrənmək və bunun əsasında lazımsız məlumatları aradan qaldırmaq və lazımlıları təqdim etməklə məlumat axınını yaxşılaşdırmaq ehtiyacını nəzərdə tutur.

Məlumat almaq biznesin əsas məqsədi deyil. Məqsədlər, bir qayda olaraq, fəaliyyət göstərmək və qazanc əldə etməkdir. İdarəetmə məlumat sistemini mütəşəkkil, dəqiq qurulmuş və vaxtında məlumat verməklə şirkətin məqsədlərinə çatmağı təmin edən bir qan dövrəni sistemi kimi təsəvvür etmək olar.

İnformasiya biznesin ən önəmli strateji resursudur [8,s.37]. Lazımi məlumatların olmaması qeyri-müəyyənlik yaradır. Qeyri-müəyyənlik şəraitində isə düzgün qərarların qəbulu çətinləşir. İşçilərinin sayı az olduğu və kiçik biznesin aparıldığı ticarət firmalarında işin informasiya təminatı üçün elementar dəqiqlik kifayətdir. Belə hallarda kompüterlər hər hansı digər ofis avadanlığı kimi fotokopiya maşını və ya mətbəə maşını və hətta mühasibat uçotu üçün istifadə olunur. Ancaq biznes böyüdükcə yeni problemlərin yaranması qaçılmaz olur.

İşini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirən kompüter mühasibat proqramının əməliyyat təhlili üçün az yararlı olması məlumdur. Fakt budur ki, balanslaşdırma və nəticələrin ümumiləşdirilməsi gündəlik işlərdə tələb olunduğu qədər aparılmır.

Müəyyən inkişaf mərhələsində biznes yetərinə idarəolunan olmur. Əlçatan formada lazımi məlumatın olmaması ilə, müxtəlif alt sistemlərdən gələn çətin müqayisə edilə bilən bir məlumat artıqlığı aşkar edilir. Bir şirkətin fərdi "işlərini" idarə etmək üçün hər birinin səmərəliliyinin sürətli qiymətləndirilməsi üçün bir mexanizmin olmadığı ortaya çıxır. Bundan əlavə, tez-tez effektiv nəzarət ilə strateji planlaşdırmanın olmaması halları olur.

Başqa sözlə, uğurlu inkişaf üçün yalnız bir aspekti, məsələn, mühasibat uçotunu deyil, idarəetmənin bütün aspektlərini özündə birləşdirən hərtərəfli

idarəetmə sistemi lazımdır. Və bunlar təkcə texnoloji vəzifələr deyil. Bunlar, birincisi, müntəzəm idarəetmənin qurulması problemləri, ikincisi, informasiya sisteminin seçilməsi və tətbiqi qaydalarıdır.

İnformasiya sistemlərinin tətbiq edilməsi probleminin həlli üçün üç əsas variant var [13.,s. 45]:

Birinci yol, sistemi müəssisənin öz gücü hesabına inkişaf etdirməkdir. Çox vaxt ofis proqramları ilə yazılmış prosedurlar hesablamaları avtomatlaşdırmaq üçündür. Ancaq biznesin mürəkkəbliyi ilə bu cür vasitələrin faydası itməyə başlayır, çünki onlar mürəkkəb quruluşlu məlumatların idarə edilməsi üçün nəzərdə tutulmamışlar. Tam bir sistem yaratmaq təkcə böyük vəsaitin və vaxtın xərclənməsini tələb etmir. Bunun üçün həm də layihənin inkişafının mərkəzləşdirilmiş səlahiyyətli strateji rəhbərliyinə ehtiyac duyulur. Bunu əldə etməyə isə ancaq böyük təşkilatların gücü çatır. Uzun müddət xidmət edə biləcək bir sistemi öz gücünə hazırlamaq inkişaf edən firmalar üçün heç də rahat deyil.

İkinci yol universal sistem və yaxud tətbiqi proqram paketi almaqdır. Bu tip sistemlərin seçimi əsasən mühasibat proqramları ilə məhdudlaşır. Səbəb mühasibat uçotunun ciddi və konservativ metodologiyaya sahib olmasıdır. Qanunvericilikdə tez-tez dəyişikliklərə baxmayaraq, hesabat formaları, prinsiplər və məlumatların strukturu dəyişməz olaraq qalır. Ticarət fəaliyyəti müxtəlif şirkətlərdə çox müxtəlifdir [8.,s.38]. İşin məntiqi çox dəyişir və bu yalnız müxtəlif sahələr və ya fəaliyyət növləri ilə əlaqədar deyil. Biznes yaradıcılıq kimi, ustanın (oyunçu) fərdiliyini əks etdirir. Təkcə mühasibat işi yox, ticarət fəaliyyətlərinin hərtərəfli avtomatlaşdırılması üçün universal paketlər azdır. Universal bir sistem almaq qərarı, müəssisələr üçün informasiya təminatı ilə əlaqəli bir çox məsələləri aydınlaşdırmaq məqsədilə nisbətən kiçik vəsaitdən yararlanır.

Üçüncü yol, informasiya texnologiyalarını reallaşdırmaq üçün funksiyaları və səlahiyyətləri xarici təşkilatlara həvalə etməkdir. Bu müasir yanaşma hələ də Azərbaycanda nadir halarda istifadə olunur. Xidməti göstərən şirkətin düzgün seçimi ilə maddi üstünlüklər əldə edilir:

- digər şirkətlərdə uğurla tətbiq olunan həllərdən istifadə etməklə qənaət. Belə sistemlərin qiyməti sıfırdan hazırlanmış sistemlərin qiymətindən daha aşağıdır;

- icranın peşəkarlığı;
- servis dəstəyi;
- sistemin biznesin mürəkkəbliyinə uyğun inkişaf etdirmə imkanı.

Bu gün menecerin işində daha çox yeni informasiya texnologiyaları anlayışını yaradan obyektləri tapa bilərik. İnteqrasiya edilmiş texnoloji sistemlər olan və məlumat məhsulunun (ideya, bilik) ən ucuz qiymətə və həmin sosial mühitin qanunlarına uyğun yaradılması, ötürülməsi, saxlanması və nümayişini təmin edən təşkilati idarəetmə sistemlərinə daxil olan prinsipial yeni vasitələrin və məlumatların emalı metodlarının birliyi başa düşülür [18.,s.9]. Yeni informasiya texnologiyalarına keçid fundamental yenidən düşünmə və korporasiyanın fəaliyyətini əsaslı yenidən qiymətləndirmə və xərc kritik göstəricilərinin - keyfiyyət, xidmət və istehsal proseslərinin sürətini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə köklü yenidən planlaşdırmanın nəticəsidirsə əsaslı sayılır.

Bir çox insanlar yeni bir informasiya cəmiyyətinin yaranmasını yalnız yeni informasiya texnologiyalarının istifadəsində görürlər. Kompüter şəbəkələrinin və müasir kommunikasiyaların inkişafı və kütləvi tətbiqi ilə iş yeri anlayışı kəskin şəkildə dəyişdi. Əvvəllər iş yeri dəzgahda və ya müəssisədəki stol arxasında bir yer ilə əlaqəli idisə, bu gün iş yeri daha çox işin görüldüyü yeri deyil, onun həyata keçirilmə vasitəsidir [30]. Bunlara cib telefonu, modemli bir portativ kompüter və mini printer daxildir. Beləliklə, iş yeri şəbəkə çıxışı olan hər hansı otaqdır.

Fərdi kompüterdən istifadə etmək bacarığı müasir idarəetmə mədəniyyətinə keçmişdir. Bu da boş yerə deyil - bir kompüter sizə əməyin təşkili ənənəvi sistemində istehsal prosesi ilə əlaqəli olmayan utilitar funksiyaları yerinə

yetirən müxtəlif şöbələrə saxlanmasına sərf olunan böyük miqdarda pula qənaət edir.

Əksər təşkilatların kifayət qədər effektiv İKT cihazları və avadanlıqları var, lakin həqiqətən performans və müştəri məmnuniyyətini artırmaq üçün istifadə edilirmi, hələ də sual altındadır. Təşkilatın hal hazırda sahib olduğu texnologiyadan daha çox şey əldə etməyə başlamağının bir yolu cihazların özlərinə yönəlməməkdir. Bunun əvəzinə, ilk növbədə prioritet, şirkətin həyata keçirmək istədiyini hədəfləri və ya istədiyi nəticələri təyin etmək, cari prosesləri və ya layihə dövrlərini texnologiya ilə necə optimallaşdırılacağını ən yaxşı şəkildə müəyyənləşdirə biləcək vəziyyət üçün araşdırma və anlama qabiliyyəti olmalıdır. Bununla belə, bu cür texnologiya bir təşkilat üçün ayrılmaz sayılsa da, tez-tez onun fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün bütün potensiallarından istifadə edilmir.

Beləliklə, İKT uzun müddətdir ki, müəssisələrin səmərəliliyini artırmaqdadır, lakin bəzən təşkilatların özləri bu cür tədbirləri fəal tətbiq etməkdən çəkinirlər. Firmanın idarəetməsindən asılı olaraq, mövcud avadanlıqlardan ən yaxşısı və effektiv tətbiq etmək üçün bəzən xaricdən kömək tələb olunur. Bununla yanaşı, korporativ dünya mənfəətə və qənaət mövzusunə daha da çox bağlandıqca və müxtəlif sektorlarda rəqabət artdıqca, rahat əldə olunan İKT-dən istifadə üçün daha çox düşünülmüş sərmayə uzunmüddətli perspektivdə rahatsızlığa gətirib çıxarır.

NƏTİCƏ

Müəssisələr fəaliyyətlərini müxtəlif səbəblərdən təşkil edirlər - bir işi və ya tapşırığı başa çatdırmaq, fəaliyyətdəki təkrarlanmaları azaltmaq, rəqabətqabiliyyətli olmaq, gəlir sabitliyi təmin etmək və s. İnformasiya sistemləri bu hədəfləri dəstəkləməlidir. İnformasiya təminatı sistem daxilindəki əməliyyatları avtomatlaşdırmaq və təşkilatın son məhsulunun keyfiyyətini və ya çatdırılmasını artırmaqla rəqiblər üzərində müəyyən üstünlüklər təmin edir. Firmanın özünün üstünlükləri əməliyyat nəzarətinin, idarəetmə nəzarətinin və strateji planlaşdırmanın dəstəklənməsində özünü göstərir. Həmçinin, informasiya təminatı məhsul sənədinin bazasını və xidmətini genişləndirərək məhsulun keyfiyyətini artırır. Qlobal kompüter şəbəkəsi olan internetdən istifadə edərək menecerlər əməliyyat məlumatları almaq və mübadilə etmək, həmçinin müxtəlif tədqiqatlar aparmaq imkanına malikdirlər.

Beləliklə, informasiya təminatı konsepsiyasına daxil olan texnologiyaların istifadəsi uğurlu bazar fəaliyyətinin açarıdır.

İnformasiya texnologiyaları ilə əlaqəli iqtisadi risklər daim artır və müəssisələrin rəhbərliyinin bu vacib strateji resursu nə vaxta qədər qiymətləndirməyəcəyi məlum deyil. Düzdür, son illərdə şirkət rəhbərləri informasiya texnologiyalarına daha diqqətlə yanaşır.

Maliyyə və mühasibat şöbələrinin rəhbərləri müştəri ilə informasiya texnologiyaları sahəsindəki həll yollarını müzakirə edərkən bir növ “tərcüməçi” rolunu oynayırlar. Müştərilərin və informasiya texnologiyaları xidmətləri ilə əlaqəli müştərilərin gözləntilərini də aydınlaşdırmalıdırlar.

İnformasiya texnologiyaları təminatçılarna gəldikdə isə onların fəaliyyətinin proqram təminatçılarından asılılığı artır. Bu problemləri həll etmək üçün tədarükçülərin müştəri yönümlü, qarşılıqlı etimada, daha çox elastiklik və riskə hazırlılığa və uzunmüddətli münasibətlərinə əsaslanan daha müasir biznes strategiyasına keçmək tövsiyə olunur.

İnformasiya təminatının yaxşılaşdırılması üçün aşağıdakı strateji əhəmiyyətli əməliyyatların yerinə yetirilməsi tövsiyyə olunur:

- İnformasiya texnologiyalarından istifadəsini daha səmərəli və daha məhsuldar etmək
- Qloballaşma və digər iqtisadi vahidlərlə qarşılıqlı əlaqə və əsaslılıqdan düzgün istifadə etmək
- Biznesə yeni texnologiyaların mənimsənilməsi prosesini sürətləndirmək və asanlaşdırmaq
- Rəqəmsal strategiyaların inkişaf etdirmək
- Yüksək effektiv informasiya texnologiyaları əməliyyatları üçün ən yaxşı təcrübələrdən istifadə etmək

Şirkətdaxili informasiya texnologiyaları şöbələrindən istifadəçiləri informasiya texnologiyaları məsələlərinin müzakirəsinə fəal cəlb etmələri, iqtisadi problemlərin həllində əməkdaşlıq etmələri, mərkəzsizləşmənin həddlərinin müəyyən edilməsi, iş prosedurlarının sadələşdirilməsi və s. tələb olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. M.Hüseynova (2013). Müəssisənin iqtisadiyyatı. (dərs vəsaiti). Bakı, Bakı Biznes Universiteti nəşriyyatı, s.39-42;
2. Safronov N. (2007). İqtisadi nəzəriyyə: Mikroiqtisadiyyat (dərslik, rus dilindən tərcümə), Daşkov və Ko , Moskva. s. 78-91;
3. T. Hüseynov (2009). Firmanın iqtisadiyyatı (dərslik). Bakı, Azərnəşr. s. 7-15;
4. Z.S.Abdullayev, Z.Ə.Bağirova (2003). Müəssisənin iqtisadiyyatı.(dərslik), Bakı, İqtisad Universitet nəşriyyatı ,səh 50-52;

Rus dilində:

5. Благодатских В.А. (2015) Экономика, разработка и использование программного обеспечения. Москва, ИНФРА, с. 294-295;
6. Богатин Ю.В., Швандар В.А. (2011). Экономическое управление бизнесом (dərs vəsaiti), М.: ЮНИТИ-ДАНА, с. 105;
7. Калиева А. М., Лужнова Т. В., Дергунова М. И., Говорова М. С. (2014). Факторы, влияющие на экономическую эффективность деятельности предприятия // Инновационная экономика: материалы междунаро. науч. конфер. Казань: Бук, - С. 93-96.
8. Зингер О.А., Ильясова А.В. (2015). Факторы, влияющие на устойчивое развитие промышленных предприятий // Современные проблемы науки и образования. № 1-1. с. 35-38;
9. Крылов Э.И.и др.(2003) Анализ эффективности инвестиционной деятельности предприятия (dərs vəsaiti). Финансы и статистика, Москва.с.387
10. Кириллова Т.С. (2013). Исследование внутренних и внешних факторов, влияющих на финансовую устойчивость предприятий и корпораций. Проблемы экономики, № 6. С. 31-34;

11. Мейер В. (2010). Оценка эффективности бизнеса. (А.О. Korsunskiy tərəfindən ingilis dilindən rus dilinə tərcümə), Москва, ООО Вершина, стр. 95;
12. М.И.Тертышник (2005). Экономика предприятия. ИНФРА-М, Москва, с.207
13. П. Ф. Друкер (1999). Задачи менеджмента в XXI веке. Иванов и Фербер, Москва. с.286;
14. Павлова Е.А. (2004) Проблемы информатизации управления предприятием. Научно-технический вестник СПбГУ ИТМО. Выпуск 12. Проблемы гуманитарного и экономического образования в техническом вузе. С. 40-43;
15. Скворцова Н.А., Лебедева О.А., Сотникова Е.А. (2018). Влияние информационных технологий на развитие бизнеса//Теоретическая и прикладная экономика. № 1. С. 42 – 50;

İngilis dilində:

16. Caldeira, M. and Ward, J. (2012). Issue 2, p.121-122;
17. Bensghir, Turksel K. (1996). Information Technology and Organisational Change, TODAIE Publishing, Ankara, p.547;
18. Earl, M. J. (2009). Management Strategies of Information Technology. London: Prentice Hall. Experiences in Strategic Information Systems Planning. MIS Quarterly, 17/1. p.1–24;
19. Crowston, Kevin and Malone, Thomas (1994). Information Technology and Work Organizations. Oxford University Pres, New York, pp.250-252;
20. Keng, S. (2013). Interorganizational systems and competitive advantages – Lessons from history, Journal of Computer Information System, Fall2013, Vol. 44 Issue 1, p.33-35;

21. Earl, Michael J.; Sampler, Jeffrey L. (2005). Market Management to Transform the IT Organization, Sloan Management Review, Summer98, Vol. 39 Issue 4, p.9;
22. Laudon Kennett and Laudon, Jane (2012). Management Information Systems: Managing The Digital Firm, Prentice Hall, New Jersey. p. 368-375;
23. Kroenke David (2012). Using MIS, Prentice Hall, New Jersey.p. 503-512;
24. Sharmila P. and Umarani R. (2011), A Walkthrough of Requirement Elicitation Techniques, Global Journal of Business Research and Applications, Vol. 1, No. 4, p. 1583-1586;
25. Shams-Ul-Arif Q. and Gahyyur S. (2009). Requirements Engineering Processes, Tools/Technologies, and Methodologies, International Journal of Evaluations in Computing, p. 41-56;
26. Yousuf M. and Asger M. (2015). Comparison of Various Requirements Elicitation Techniques, International Journal of Computer Applications, Vol. 116, No. 4, p. 100-101;

İnternet mənbələri:

27. <http://lib.bbu.edu.az>
28. <https://www.intivix.com/business-operations-with-technology>
29. <https://www.tutor2u.net>
30. https://works.doklad.ru/view/A_xyc-daKIE.html
31. <https://www.researchgate.net/publication/313699469>
32. <https://www.bau.edu.lb/Research/Information-and-Communication-Technology-in-Business>
33. <https://books.google.az>
34. <https://gdprinformers.com/gdpr-articles/6-essential-data-protection-methods>
35. https://e-notabene.ru/etc/article_25189.html

36. <https://www2.archivists.org/glossary/terms/p/preservation-methods-and-techniques>
37. <https://effectiveness.com>
38. www.hbs.edu
39. <https://managementmania.com>

Резюме

Актуальность темы диссертации, цель исследования и задачи, научная новизна, практическая значимость и структура диссертации. Первая глава диссертации посвящена экономическому развитию, целям, среде и факторам влияния предприятия и фирма. Вторая глава диссертации представляет собой анализ методов информационного обеспечения предприятия. Также обсуждается влияние информационных технологий на развитие бизнес-процессов и организационную структуру предприятия. Третья глава диссертации посвящена совершенствованию информационного обеспечения на предприятиях стратегического управления. В конце диссертации были отмечены результаты исследования и предложения для практического применения.

Summary

The topicality of the dissertation topic, the purpose of the research and tasks, scientific novelty, practical significance and structure of the dissertation. The first chapter of the dissertation deals with the economic development, goals, environment and factors of influence of the enterprise and the firm. The second chapter of the dissertation is an analysis of the methods of information provision of the enterprise. It also discusses the impact of information technology on the development of business processes and the organizational structure of the enterprise. The third chapter of the dissertation deals with the improvement of information provision in strategic management enterprises. At the end of the dissertation, the results of the research and suggestions for practical application were noted.